

ВАСИЛЬ БІЛЕЦЬКИЙ

ЙОГАН ГОТЛІБ ФІХТЕ

ТА ЙОГО

„БЕСІДИ ДО НІМЕЦЬКОГО НАРОДУ“.

Одиниця протягом свого промину-
щого життя не може покласти собі
вищої мети, чим поліпшення мораль-
них відносин. Д-р Ант. Менгер. |

Л Ъ В І В 1 9 2 7

ВСТУП.

Коли Франція від початку XIII стол. промощувала собі дорогу до верховодячого становища в Європі, могутність Німеччини від упадку династії Гогенштауфів поступово падала. У Франції довершено централізація, в Німеччині децентралізація. Вона ділилася на щораз більше князівств різної категорії та міських республік, т. зв. державних міст, а так одні, як і другі старалися здобути чимраз більшу самостійність. До підкопання єдності німецької держави причинилася т. зв. „золота булля“ ціс. Карла IV. з р. 1356. Нею вправді управивив — до певної міри — вибір цісарів, однак надав князям—електорам завеликі привілеї, а другі старалися згодом дорівнати їм. Князівства і державні міста мало цікавилися загальнодержавними справами, а власть цісарів чимраз більше занепадала. Заникало почування народної і політичної єдності, воно зрештою від давна було дуже слабе. Язвою Німеччини були майже безнастанні межі. усобиці.

Під кінець середніх віків занепад держави був очевидний. В нових віках підкопували могутність Німеччини війни с ціяльного характеру, а найаче війни релігійні. Після 30-літньої війни вона стала наче над берегом пропасти. Вправді по війні вона стала поволи двигатися, а проте не була в силі опертися Франції, коли на її чолі станув такий геній війни, як Наполеон. Притім незвичайно пошкодила їй недостача солідарности князів. Наймогутніший між ними, пруський король Фридрих Вільгельм II. зрадив у першій коаліційній війні Німеччину і помирився з Францією, наражуючися на територіяльні втрати. До другої і третьої коаліції не приступив, сподіючися може, що Австрія сама вижене Французів з Німеччини. Тимчасом вона була побіджена, 1806 р. західні і південно-західні німецькі князі утворили т. зв. ренський союз, признали Наполеона своїм „протектором“ і зобовязалися достарчати йому 63.000-ого війська. Наслідком цього цісар Франц II. зложив німецьку корону 1806 р., і так упала „свята римська держава німецької народности“.

Аж тепер Пруси (за Фридриха Вільгельма III.) станули знов до війни з Наполеоном. Але в подвійнім бою під Єною і Аверштетом 14 жовтня 1806 р. потерпіли повний погром, в дві неділі опісля Наполеон увійшов до Берліна, Французи заняли цілу північну Німеччину. 1807 року воевне щастя також не дописало Прусам, через те були приневолені помиритися з Наполеоном то о самого року в Тильзіті під дуже тяжкими умовами. Втратили м. ин. землі між Реном і Лабою і колишні польські посілости, забрані після 1772 р.

Для німецького народу взагалі, а для Прус зокрема настали дуже важкі часи. Наполеон керму-

вав заграничною політикою і оружною силою цього королівства, воно мусіло приступити до „континентальної системи“, якої метою було замкнення європейської суші для Англії, та обсадити побережа балтійського моря, щоби не допустити до причалення англійських кораблів. Здирствам Французів не було краю. Вони не тільки уходили їм безкарно, але Наполеон ще нераз їх до них заохочував. Він похваляв своїх урядників та офіцерів, що знущалися над Прусакими, та заохочував до дальших знущань. Ходило йому не тільки о це, щоби їх нищити матеріяльно, але також о це, щоби їм дати як найбільше діймаючо почути свою перемогу та понижувати їх так, щоби стали слухняними слугами його самоволі*). Подібно поступав суьроти Німців взагалі. „Німці — каже Янзон — коли не впали цілком, то проте сильно підупали і стали так немічні,

*) „Бюрократія — пише Леман — що навикла слухати, потребувала когось над собою, щоби їй розказував. Влада народного володаря була повалена, без короводів піддалася бюрократія цьому, що її повалив. Таке було всюди в малими виїмками; найприкрше вражало це, що в Берліні сімох міністрів нараз присягло віроломно французькому цісареві“. Цитат в книжці: „Fichtes Reden an die deutsche Nation. Eine Untersuchung ihres aktuell politischen Gehaltes. Von dr. Friedrich. Janson. Berlin, u. Leipzig 1911“, ст. 42 і 9. Щодо стану Німеччини гл. тамже ст. 9—10, 15, 85—6 і 94. Про рабську вдачу урядовців пише Фр. Павльзен в II. т. своєї „Системи етики“ (6 вид. 476...). Коли в Познанщині шаліла „гаката“, то не тільки пруські „педагоги“, але й такі, що їх назвиска кінчилися на „ski“ „скі“..., кагували польську молодіж за одір проти німецької мови в науці релігії і німецькій молитві!.. Неволя... Гл. діло: „L' Ecole prusienne“, видане двома польськими товариствами педагогічними — львівським і варшавським в 1907 р. в Парижі. Між учителями-катами подано там 15 з польськими назвисками. Автори не вважали за відповідне звернути увагу на їх народність! Не випадало... (Всі замітки і підчеркнення мої).

що мусіли годитися на кожде жадання свого побідника і були приневолені славити мов великодушність це, на що давніше ніхто бувби не поважився супроти них“. Щоби схарактеризувати коротко самоволю, на яку Наполєон позваляв собі в Німеччині, вистарчить звернути увагу на ці два засуди.

В 1804 р. він велів спіймати на німецькій державній території (в Баденщині) французького князя Анген (Enghien), котрого посуджував о участь у змові на своє життя, відвести до Венсен (Vincennes) під Парижем і там без переведення процесу розстріляти. Так само покарав книгаря Пальма, що в 1806 р. видав своїм накладом книжку п. з. „Deutschland in seiner tiefen Erniedrigung“. Вже настає неволя“ писав з жалем один Німець у своїм щоденнику в липні 1807 р. Німці стали попадати у зневіру, побоювалися загибелі свого народа.

В таких то важких часах виступив серед них Фіхте, „учитель великий“ в найпіднеслішому розумінню цього вислову. Йоган Готліб Фіхте був сином селянина; уродився 19 мая 1762 р. в Раменав у горішних Лужичах. Від 1780 р. студіював на університеті в Єні і Липську теологію, філософію і філософію. В 1788 р. дістав посаду домашнього вчителя в Ціріху. Там остаточно дозріли його пляни: прийшов до пересвідчення, що має нахил до впливання на сучасників думкою і словом. Ціле життя наче якась внутрішня сила спонукує його до праці в царині ідеї, але він ніколи не міг цій внутрішній потребі надати вдоволяючу форму, хоч аж до смерти трудився з невтомним запалом над новою і щораз кращою редакцією своїх творів. Не довго перебував у Ціріху. Покинувши його, пішов на дальшу мандрівку, щоби образуватися

дальше та найти посаду. В часі перебування в Липську вперве студіював Канта і це було рішучою зворотною точкою в його життю. Тут найшов проблеми виразно сформуловані для свого ума і виразні засади практичного впливання на свій час, яких шукав. Самого Канта пізнав на другий рік у Королівці; при цій нагоді передав йому свою розвідку: „Versuch einer Kritik aller Offenbarung“, яку видав опісля 1793 р. Відтак видавав щораз нові твори, як про французьку революцію і про свободу преси, де боронить права до свободолобних змагань проти реакції, яку зачинав революційний терор.

В 1794 р. покликано його на професора до Єни. Тут розвинув енергійну і світлу діяльність і виложив свою оригінальну систему, яку видав уперве п. з. „Grundlagen der gesammten Wissenschaftslehre“ 1794. Найкраще можна пізнати його погляди з його пізніщої розвідки п. з. „Erste Einleitung in die Wissenschaftslehre“ 1797. Свою етику і теорію права виложив у ділі „Naturrecht“ (1796 р.) „Sittenlehre“ (1798); це посліднє в найповажніше з усіх творів його пера. Того самого року видав твір „Über den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltregierung“. Ним наразився на обжалування, яке привело остаточно до його усунення з катедри. Після цього прожив кілька літ у Берліні приватним чоловіком, займаючися новими редакціями своєї системи і популярними відчитами, та працював над дальшими ділами. 1800 р. видав твір п. з. „Der geschlossene Handelsstaat“, а 1806 р. „Anweisung zum seligen Leben“, „Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters“ і „Über das Wesen des Gelehrten“. (Вже по його смерті вийшло діло „Die Tatsachen des Bewusstseins“).

Великі події цього часу дали небавом Фіхтоту нагоду звернутися до свого народу з більше переймаючи и словами. По боротьбі під Еною, коли Французи заняли Берлін, Фіхте удався до Королівця, де викладав якийсь час на університеті. Коли оставші в Берліні міністри і інші визначніші люди йшли складати чолобитню Наполеонові, Фіхте писав з Королівця до жінки: „Не завидую Мілерови й Гумбольтови, тільки радію, що мені не дісталася соромна честь (т. зн. щоб його приняв Наполеон), а також, що я свобідно віддихав, говорив, думав і ніколи не зігнув карку в ярмо наганяча“. (Янзон, ст. 42—3).

Коли Королевець упав в руки Французів, Фіхте прожив кілька місяців у Копенгазі. Після замирення вернув до Берліна, в котрім ще через кілька літ перебувала французська залога. Настали часи відродін Прус, а Фіхте належав до цих людей, що думкою, словом і ділами трудилися задля відродін народу. В часі між 13 вересня 1807 року а 20 марта 1808 р. виголосив славні „Бесіди до німецького народа“ („Reden an die deutsche Nation“), котрі вельми причинилися до розбудження народного одушевлення і довели до цього, що імя Фіхтотого як могутнього бесідника і громадянина-патріота живе вічно навіть у цих верствах, для яких є незрозуміле його значіння як філософа. 1810 року зістав Фіхте професором берлінського університету. Тоді то в часі вибуху війни о визволення задумав вступити до війська як бесідник але впав жертвою цієї війни, бо занепав на інфекційну горячку, заразившись від своєї жінки, що доглядала хорих, і помер у січні 1814 р. На його надгробнику вирито гарні слова з біблії: „Учителі будуть світити як небесне сяєво, а ці, що вчать справедливости, наче

звізди заєдно і вічно“. Форберг пише: Основною прикметою Фіхтотого характеру є найвища уцтивість. Всі його слова мають вагу. Його засади є суворі і мало злагожені людяністю. („Philosophisches Journal“).*)

Розгляньмо його бесіди, з яких маю подати виїмки. Вони були продовженням його відчитів, які він мав у Берліні 1805 р., а видав 1806 р. п. з. „Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters“. В цих відчитах Фіхте доказував, що людство його часу переживало третю добу всесвітньої історії та що одинокою спонукою його життя було змислове самолюбство. Бесід маємо чотирнацять. Вони є перше всего етично-філософичного змісту, менше в них змісту політичного, а ще менше чисто педагогічного. Питаннями актуальної політики мало в них бесідник займається. Є в них одначе натяки на недавно минувші політичні події або сучасні обставини публичного життя, остороги і надії на будуче, які для сучасників могли бути лекше зрозумілі чим для нас ***). Неодно в них і їм не дуже було зрозуміле. Так прим. нелегко їм було виробити, яка в него була думка про це, що по словам Ант. Могильницького „підвалини світа стряс“ та яке би їм заняти становище супроти него.

Чим основніше хто застановляється над Фіхтотими бесідами, тим більше утверджується в пересвідченню, що він зводив із собою важку психічну боротьбу. Бажав подати своїм землякам найкращу раду, але занадто добре розумів, як тяжко

*) Огляд життя і творів Фіхтотого подаю на основі історії філософії Геффінга, закінчення на основі іст. філ. Фалькенберга. Його бесіди буду цитувати за виданням у звісній „Universal Bibliothek“ Рекляма.

***) Янзон ст 2, 7—8 і 21.

Гг

найти її з огляду на трагічне положення нації. Мусів вдоволитися загальними засадами.

Згадано вже, в як небезпечних обставинах виступив Фіхте. Він вповні розумів їх, але вони не могли затрівожити так характерного чоловіка, яким був саме він. В одному його листі читаємо: „Моя особиста безпека в мені цілком байдужна, навпаки, вона могла б бути радше як найбільше хосенна. А моїй сім'ї і моєму синові не забракло би підмоги народу, син мав би ще цю користь, що мав би мученика за батька. Була б це найкраща доля. Краще не міг би я вжити свого життя“. В іншому листі пише: „Знаю дуже добре на що відважуюся. Знаю, що так само, як Пальма, може мене влучити куля. Але не цього боюся і задля мети, яка в мене, я також би радо помер*)“.

*) Там же ст. 5. Порів. „Reden“ 148. Вже 1794 р. говорив Фіхте: „Моїм завданням є дати свідоцтво правді; на моєму житті і моєму домі ніщо не залежить; на праці мого життя залежить безмірно багато. Я є ерей правди; служу їй; я зобов'язався зробити все для неї, на все відважитися і все витерпіти. Хоч би мене ізза неї переслідували і ненавиділи, коли б я мав навіть умерти в службі у неї — що ж тоді зробив би я особливого, що тоді зробив би більше понад те, що попросту мусів би зробити?“ — „Über die Bestimmung des Gelehrten“ — видання Рекляма ст. 48. Своїх студентів, до яких так промовляв, взивав щоби мали правду за свою першу приятельку. Там же 49, 160—161

Без огляду на кошта і безпеки є святым обов'язком трудитися для рідного краю, а „цей не варг жати, що зі страху перед смертю та безпекою не служить своєму краю або своїй честі, бо прецінь смерть є неминуча, а слава честности безсмертна“. (Г. Джільберт). „Хосен життя“ Дж. Леббока, нім. перекл. з 1910 р., ст. 142.

Фіхте припускав, що найдуться слабодухи, які будуть уважати його бесіди небезпечними для народу, і тому вважав порадою річю розправитися з ними. Колиб — каже — показалося, що... вже тепер слуги деяких держав в так переняті тривоگو, боязню і страхом, що бажалиб приневолити мене до мовчанки, то насувається питання, чого би то вони могли боятися... Це річ можлива, що не всі люблять однаково все слухати; але цим ми не можемо наразі журитися, нас спонукує конечність, і ми мусимо якраз це сказати, що вона нам велить говорити.

Ми боремся о життя, чи ж вони хочуть, щоби ми ходили поволеньки, щоби може не наробити пороху та не запорошити якого святочного одягу? Ми тонемо у хвилях; чи ж не маємо кликати о поміч, щоб не залякати якого нервозного сусіда?... Завсіди є страшна тільки неясність і темнота. Коже страхиття щезає, коли добре йому приглянутись...

Я подаю певну непохитну основу, на якій би остаточно збудовано у одного народу найвищу і найчистішу мораль, якої ще не було в людей, забезпеченої на всі часи, а звідси розширено між іншими народами*)... А якаж була б думка цих, котрі були би зняті страхом, оказували його своїми вчинками та виявляли голосно перед цілим світом, що така є їх думка? Вони призналися б, що володіє над нами

*) „Reden“ 207—9. Послідня думка бесідника може видатися претенсіональною. Тимчасом подібну гадку находимо і в творі поважного французького ученого. Ернест Ренан у своїм філософичнім діяльогу „Мрії“ вкладає в уста Теокиста такі слова: Коли „в мраовинній віддалі настане великий і дивний час здійснення всіх мрій...“, то хіба почин до такої ери дадуть Німці“. — Замітна річ, що Ренан писав цей діяльог в часі великої катастрофи Франції, в р. 1871.

дрібна і низька людина*), яку тривожить кожний прояв самостійності, людина, яка не може слухати без тривоги про мораль, релігію та ублагороднення, бо для неї в спасення й надія на збереження тільки у спідленню людей, в їх отупінню і проступках. Чиж маємо відразу і без ясного доказу згоджуватися з такою думкою і держатися її, коли вона до інших наших нещасть додала б іще пригнітаючу ганьбу, що панує над нами така людина?

Припустім найгірший випадок, що вони мають слухність, а не ми, що в інші думки і засвідчуємо це своїми вчинками: чи ж має бути спідлений і втонути людський рід і чи ж не має бути вільно нікому, котрому це приказує серце, остерігати людський рід перед упадком, щоби справити привємність комусь, що потребує її, та цим, що бояться? Припустім, що вони не тільки мають слухність, але що ще треба би рішитися на це, щоб їм признати слухність перед теперішнім і погомним світом і голосно висказати про себе самих наведену думку: щож то найгіршого могло б із цього вийти для немилого остерігача? Чи в що страшніше смерті? Вона й так жде нас усіх, а від нащадку людства наражувалися на неї благородні люди задля дрібніщої справи, а чи ж була коли де поважніша від теперішньої? Хто має право виступати проти такого діла, до якого забираюсь, наражуючися на таку небезпеку?**)

*) Автор уживає слова „Princip“.

**) Вже Аристотель писав: Благородний чоловік зробіть багато для своїх приятелів, для вітчизни і в потребі навіть умре за них. Пожертвує майно, почеси і взагалі всі сумнівої стійності добра, а придбає щось такого, що в само собою гарне.

Дальше питаємо: Коли б мали знайтися такі між нами Німцями, чого не сподіваюся, то наложили б ярмо духової неволі на свої карки та вжили б письменства, з яким не вміють що іншого почати, щоби, зарізавши його наче жертвенну звірину, приподобатися цьому, кому вважали б за потрібне. Цим допустилися тяжкої зневаги, думаючи, що дуже політично (staatsklug) підлещуються*). Не загіне нарід, що у грізних часах має таких духових провідників, яким був автор „Бесід до німецького народу“... Фіхте мусів числитися не тільки з важкими обставинами часу, але також з дкоррами, які могли б йому зробити його земляки, закидуючи йому недостачу компетенції.

Мігби хто споміж вас — читаємо в 14-ій бесіді — виступити і спитати мене: що дає якраз тобі одинокому між усіма Німцями й письменниками виїмкове поручення, покликання і привілей збирати нас і налягати на нас? Чи ж не мав би кожний із тисячей німецьких письменників такого самого права до цього? Тимчасом ніодин із них не робить цього, тільки ти один напіраєшся. Відповідаю на це, що справді кожний був би мав те саме право, що й я, і що я саме тому роблю це, бо ніхто із них не вчинив цього передомною, і що я мовчав би, коли би хто інший був це зробив передше. Це був перший крок до рішучої поправки; хтось мусів його зробити. Я був перший, що живо це зрозумів, тому й перший зробив це. По першій наступив другий, а всі мають таке саме право зробити його, але справді зробіть його знов тільки один чоловік. Один мусить все бути першим, а хто може ним бути, то най ним саме буде!**)

*) „Reden“ 210.

**) Там же ст. 238.

Джон Ст. Міль пише: Тільки нечисленні люде можуть сподіватися поправити обичаї, коли загально наслідуємо їх. Але ці нечисленні люде в сіллю землі, без них булоби людське життя гнилим багном. Спонука до всіх розумних і благородних річей виходить і мусить виходити від одиниць, звичайно наперед від якоїсь певної одиниці. Для пересічних людей лишається честь і слава, що можуть іти за цею спонукою, що в їх нутрі відзивається відгомін для всіх розумних і благородних річей та що можуть іти з отвертими очима. (З його твору „Про свободу“, нім. перекл. Пікфорда, 1860, ст. 90—3). Подібно висловлюється Т. Карляйль в творі „Працювати, а не розпачати“ (нім. перекл., ст. 104—5, 136—7). Жорж Сорель пише в своїм творі „Про штуку, релігію і філософію“: „Творці є все відокремлені, а що силкуються сотворити щось нового, лишаються занадто далеко від загальних течій“. (Польс. перекл. 53).

Гг Проф. Геффінг пише у своїй „Етиці“: „Спонуки до всякої розумної і благородної діяльності виходять тільки від нечисленних осібняків, а духове пановання товпи довелоб до загальної пересічності, бо товпа живе поглядами таких людей, що стоять не багато вище від неї“. (Про опінію і товпу гл. G. Tarde „L'Opinion et la Foule“. (Є і польський переклад).

Фіхте мусів також зводити боротьбу з пруською цензурою, котра була приневолена підлягати французькому урядові, але з неї вийшов побідно. А проте в 10 літ після його смерти цензура заборонила нове видання його бесід!... Про вражіння, яке вони зробили на сучасників, їх дослідники ріжно висловлюються, у всякому разі було воно велике, як посвідчають про це сучасні листи та

мемуари, хоч з другого боку літературна критика збула їх мовчанкою. Це пояснюють гострим осудом, з яким вона стрінулася в його бесідах*). Що вони мусили спасенно вплинути на мораль німецького народу і то не тільки на сучасників, але й на пізніші покоління, це мусить признати кождий, що ближче з ними познакомиється.

З огляду на це, що наша література з царини етики незвичайно убога, думаю, що переклад цінніших уступів з бесід визначного німецького мораліста знадобиться для українського громадянства у важкім лихолітті. Я подав виїмки тільки з деяких його бесід, притім не держався порядку, в яким вони були виголошені і видані, а уложив групами, що становлять яко-так заокруглені цілості. Чи і оскільки моя диспозиція влучна, не моя річ судити, всеж таки думаю, що мої виїмки познакомять читача досить вірно із світоглядом великого німецького патріота і спонукають його до поважної застанови над нашою долею...

* Ямазон ст. 2—3.

Виїмки з „Бесід до німецького народу“.

Стан Німеччини зобразив автор крайно невідрадним. Вона була осоромлена і боролася навіть о своє даліше існування. Послідня зовнішня звязь, яка зєдинювала Німців, це в державний устрій, була розірвана¹⁾. Земляки відпадали віроломно від вітчизни, їх огортав великий страх, коли стояли одинцем, і давали щедро і з вимушено-веселим лицем ворогови це, що скупі і дуже не-радо давали оборонцєви вітчизни²⁾; нарконець і ці, що покинули оруже в боротьбі за рідний край, вчилися бороти під чужими стягами, звертати хоробро оруже проти рідного краю. Так то самолюбство, дійшовши до найвищого розвитку,

¹⁾ „Reden“ 104, 207.

²⁾ Тамже 11. Цей докір можна було зробити передовсім богатій земельній шляхті. Вона то, що німецькому жовніреви давала тільки невзначну підмогу і то нерадо, вже на пів року наперед, заки прийшли вороги, веліла задля їх угощення різати худобу, пекти білий хліб та подбати про запаси горячих напиків. Янзон ст. 57—8. У Шілера читаємо в „Вільгельмі Телю“: Даємо собі видерти силою це, чого не хотіли дати добровільно. „Конечність — каже Емерсон — в законі для цих, що не вміють панувати над собою“. Хто порівнає нашу добровільну жертвенність із примусовою, признає їм з жалем повну слухність...

нищить само себе, а цим, що не хотіли добровільно класти собі иншої мети, як себе самих, чужа насила накинута таку иншу і чужу мету³⁾. Німці боролися о життя, тонули у хвилях. Їм остав до розпорядку — читаємо в 13-ій бесіді — майже тільки розум⁴⁾.

„Оскільки мені відомо — каже Фіхте в 8-ій бесіді, — все ще вільно нам говорити по німецьки про рідний край, а бодай зітхати“⁵⁾.

Що втратило самостійність, втратило заравом спромогу впливати на свій час і свобідно означувати його зміст; воно не має вже цілком свого власного часу, тільки числить свої літа по подіям і періодам чужих народів і держав. Воно не може діяльно впливати на хід подій, йому лишилася тільки слава слухняности⁶⁾...

Причиною такого упадку Німеччини уважав Фіхте самолюбство, виключно змислове користлюбство⁷⁾. На цім полягає безхарактерність, що хтось любить тільки свій змисловий добробут⁸⁾, самолюбство це джерело всякого иншого зіпсуття. Самолюбство доходить до найвищого розвитку, коли вкорениться наперед з малими виїмками в громадянах, а відтак від них опанує і володіючих і стане їх головним життєвим гоном⁹⁾.

³⁾ „Reden“ 11, 3, 9, 10.

⁴⁾ Тамже 218.

⁵⁾ Тамже 142. В 9-ій бесіді читаємо: Не остало нам наразі нічого иншого крім бесіди, але навіть її всілякими способами спинюють нам і обмежують (148),

⁶⁾ Тамже 4.

⁷⁾ Тамже 3.

⁸⁾ Тамже 24.

Освіта тільки змислово рахуючого розуму знищила злуку будучого життя з теперішнім, якою була релігія, а zarazом признала простою манною і заступні середники морального способу думання, якими є любов слави і народна честь¹⁰⁾.

Правительства провинилися цим, що часто не карали громадян за занедбування обов'язків, а нагороди признавали не по заслугам для загалу, а по зовсім иншим мотивам¹¹⁾.

Похибляли всі Німці у цім, що занадто підлягали впливам чужини. Старинні Римляни звали себе варварами, повтаряючи цю непочесну назву за Греками, що стояли вище з культурного огляду, опісля Німці, пізнавши високу культуру римську, також признали цю назву. Вони думали, що тільки так спекаються варварства, що стануть Римлянами. Ці, що осіли на римській землі, винародовлялися чим скорше. Але в їх уяві слово „варварський“ дістало небавом побічне значіння „простацький, неокресаний, грубий“, а зато все римське стало рівнозначне зі знатним. Неначе вроджена пошесть цілого німецького племені, то само навіщає і Німця в рідній країні, коли не є уоружений проти него великою серйозністю.

„І нашим вухам — каже Фіхте — римська мова, видається часто знатною і нашим очам римський звичай благороднішим, а що німецьке — простим, а що ми не були так щасливі, щоб дістати то все з першої руки, то дуже радо приймаємо його і з другої руки за посередництвом нових Римлян (Французів). Доки ми є Німцями, то ви-

⁹⁾ Тамже 10.

¹⁰⁾ Тамже 12, порів. 181.

¹¹⁾ Тамже 12—13.

даємося самі собі людьми такими самими, як инші люди; колиж говоримо на половину, або більше чим на половину не по німецьки, носимо чужу одіж і йдемо за чужими звичаями, що ми їх переняли наче з дуже далекого краю, то вважаємося знатними, а вже здобуємо найбільший тріумф, коли вже нас не мають зовсім за Німців, тільки за яких там Еспанців або Англіяців з огляду на це, котрі з них є якраз найбільше в моді... Німець вірить у більшу знатність зроманізованої заграниці, бажає дорівнати їй і вигворити між вищими верствами і простонародям пропасть, яка за границею повстала природно¹²⁾.

Тому то легко було самолюбним і хитрим заграничним державам впливати погубно на політичні відносини з Німцями. Вони покористувалися її релігійними спорами і війнами, підбурювали одні сторонництва проти других, манячи їх лицемірною приязню, і спонукували боротися на німецькій землі за чужі інтереси¹³⁾.

Причиною занепаду Німеччини було отже й це, що Німці зраджували свою вітчину. В 13-ій бесіді читаємо: Як в неодній иншій заграничній державі називається громадян по цему, що належать до цього чи иншого чужого сторонництва, і голосують за цим чи иншим заграничним союзом, а не можна назвати цих що належать до свого народного сторонництва: так і Німці були вже від давна лише

¹²⁾ Тамже 81—3.

¹³⁾ Тамже 216. На иншій місці читаємо: Віддавна всяке вмішування доводило до цього, що... слухача оповівано темрявою і баламучено..., веднувано його сліпе довіря а нарешті так перемішувано проступок і чесноту, що не легко їх було відділити (67—8).

за якимсь чужим сторонництвом, а рідко коли можна було стрінути такого, який державсяби німецького сторонництва і думав, що Німеччина повинна бути в союзі сама з собою, бо тільки в єдності може найти спасення¹⁴⁾.

Основною причиною недосаг в устрою Німеччини вважав Фіхте занедбання виховання¹⁵⁾.

Він не вважав за вказане робити докори цим чи іншим чинникам у Німеччині за її занепад¹⁶⁾, а проте твердить, що „захланність і жадоба панування князів“ знищила її процвіт і понівечила її свободу¹⁷⁾.

В останній бесіді каже, що старий світ упав ізза негідности і нагальности Німців взагалі¹⁸⁾. А в першій бесіді читаємо: Караймо терпким картанням, їдким глузуванням і безоглядною погордою лінивством і самолюбством і спонукуймо його хоч не до чого лишого, то бодай до ненависти проти самого упоминачя, а також до сильного розрухання

¹⁴⁾ Тамже 217, 218, 220. Коли Наполеон I. був ще корсиканським патріотом, писав так про зрадників: „Общорную кистю неслави цих, що зрадили народну справу, підлі душі, що їх зіпсувала жадоба брудного зиску“. Н. Taine „La Regime moderne“ I. 10 вид. ст. 10.

¹⁵⁾ Тамже 192.

¹⁶⁾ Тамже 227—31. На 229 ст. читаємо: Глупота і лінивство вистарчають майже все до вяснення подій. — Дрібні дисгармонії можна найти у Фіхтого.

¹⁷⁾ Тамже 102, 94.

¹⁸⁾ Тамже 253.

(Regung), доки ще не дійшов до краю конечний наслідок, іменно зло¹⁹⁾.

„Баламутило нас — каже Фіхте — щодо нашого положення і вело до безмисности і сліпої байдужности солодке вдовочення нами самими і нашим побутом. Жилося нам якось давніше і так само жилося далі, хто накликавав нас до думання, цему замість всякої іншої відповіді вказували ми радісно на це, що живемо, хоч не думали про це життя. Але жилося якось тільки тому, що ми не були виставлені на пробу. Ми перейшли її в дтак. Після неї повинна би щезнути фальшива порада і ошуканства, якими ми баламутили одні других. Повинніби щезнути вроджені пересуди!“²⁰⁾

¹⁹⁾ Тамже 8—9. Ля Брієр пише: Тому що люди не понехують пороки, треба їм постійно докоряти за них; вони може сталиб гіршими, колиб не було таких, що судилиб їх і критикували: тому вчиться і пишеться. („Les Caracteres ou les moeurs de ce siecle Paris. Laplace, Sauchez et Comp. Editeurs“, ст. 1). Монтескіє пише: Є погані приміри, які є гірші від злочинів; більше держава упало через це, що понехували добрі обичаї, чим через це, що переступали закони. Видання його діл з р. 1863. Толстой навчав: З огляду на зло розширене на землі, мораліст не поперестане на цім, щоб лічити тільки рідкі прояви його, а буде шукав середників осторожности, що не тільки нищать прояви ворога, але й самого ворога. (Ed. Rod: „Les idees morales du temps present“ 1891, ст. 250). В ділі Джона Рескіна (Ruskin) читаємо: Проступок і несправедливість повстають постійно на ново і можна їх поборювати тільки в бою і сторожі порядку і закона мусять бути все жовнірами. — „Цариця повітря“ польс. перекл. ст. 158—9. — Жінка міністра Ролянда, що грала важну роль у великій французській революції, писала: Мудрець не звертає уваги на пороки або слабости приватного чоловіка (?), але не вільно йому прощати навіть свому батькови, коли ходить о публичне добро. (Назване діло Тена).

²⁰⁾ „Reden“ 237—8.

„Ми вже—каже Фіхте — давно перед послідніми подіями, наче на запас, мусіли слухати і опісля часто нам це повторювано, що хотяби пропала наша державна самостійність, ми таки збереглиби свою мову і своє письменство і через них все осталиб народом і цим моглиби потішитися легко що-до всего иншого.

На чім-же то опирається передовсім надія, що ми й без державної самостійности все таки збережемо свою мову? Чи ці, що так говорять, приписують свому говоренню і своїм запевнюванням цю чудотворну силу на всі століття? Хто з людей нашого часу навик по німецьки говорити, писати і читати, без сумніву буде це дальше робити; а що буде робити найближче покоління, а щож дперва третє? Якуж противвагу задумуємо вложити в ці покоління, яка зрівноважила би їх бажання приподобатися і мовою і письмом цему, що сяє блеском і роздає всілякі ласки? І лужицька мова від низки століть, від коли Лужичани втратили свободу, все ще зберігається, іменно у вбогих хатах до землі прикріпленого мужика, щоби міг у ній нарікати на свою долю, хоч його гнобитель не розуміє його²¹⁾.

²¹⁾ Тамже 203—5. (Пор. 205—7, 211—12). Архенгольц писав 1806 р. у своїх „Betrachtungen eines Deutschen am Grabe der preussischen Monarchie“: „Нехай боги не допустять до цього, щоби до пригноблюючого жалібного спису ще треба було може додавати і цей, що майже все лучиться з долею поневоленого народа, а то з усіх найстрашнішого, найбільше трівкого і найосоружнішого нещастя: загибели так знаменито розвиненої німецької мови“. „Augsburger Allgem. Zig.“ писала в тім самім році: „Коли збережемо тільки письменство..., то все таки останемо народом“. Той сам часопис писав 1807 р.: „Хто може заперечувати, що наше письмен-

Коли одні Німці потішалися цим, що їх нарід не пропаде, маючи спромогу зберечи свою мову і письменство, инші тратили цілком надію на кращу будучину. Проти них виступив Фіхте так само, як і проти цих, що робили собі безпідставні надії на збереження народа: Хоч як трагічне було положення німецького народа, Фіхте не впадав у зневіру. „Тільки — каже — надія на кращу будучину, в живлом, в яким можемо ще віддихати“²²⁾. Він вірив у кращу будучину народу з огляду на роль, яку відограв в історії Європи, і тому вважав своїм горожанським обовязком подати йому ради, якіб йому могли помочи у змаганню до поправи свого положення²²⁾.

„Хто вірить — каже — в незмінну і постійну мертвоту (ein festes beharrliches und totes Sein), цей вірить в неї тільки тому, що сам у собі в мертвий, а коли вже в мертвий, то може тільки так думати, коли тільки сам себе добре зрозуміє²³⁾.

„Називаю цю віру у смерть заграництвом (Ausländerei). Коли отже воно появиться у нас Німців, покажеться також і в їх дійснім життю: вони погодяться спокійно з наче незмінною кінченістю своєї долі, понехають всяку поправу нас са-

ство, це одинокий кивот завіта, що нам остав?“ Йоган Мюллер писав, що Німцям остало тільки *otium literarium*. „Stettinger Sonntagsztg“ писала 1808 р.: „Старі форми Німеччини розторощені, і незабаром з нашої вітчизни не остане вже нічого самобутного крім її мови і письменства. Янзон, ст. 100—1. Вельми сумні вигляди...

²²⁾ Тамже 185, 184 (порів. 7, 51).

²³⁾ Тамже 119. В 23-ій бесіді читаємо: „Живе ділав тільки на живе“ (52).

мих або інших при помочи свободи²⁴⁾.

Фіхте навчав Німців, що повинні стеречися ліни і боязкості, яка доказувалаб певно, що за-служили на свою недолю. „Не думаю — каже — потішати вас надією на поміч, якаб мала прийти відкись, та вказувати на всілякі можливі події і переміни, які малиби згодом настати..

Можна певно доказати, що жаден чоловік і жаден бог і жаден із можливих випадків не може нам помочи, тільки, що ми самі мусимо собі помочи, коли поміч в нам конечно потрібна, бо від нічого иншого не можемо сподіватися²⁴⁾.

Фіхте остерігав своїх земляків, щоби не спу-скалися на побідника. Цей — каже — бувби хиба так само нерозважним, боягузом і маловіром, якими ми були давніше, колиб міцно не держав здобутих користей та не вихиснував їх всілякими спосо-бами. Або колиб він таки згодом став коли так не-розважний і боязкий, то вправді пропавби так само, як ми, але нам не булоб із цього хісна, лише він ставби добичю нового побідника, а ми сталиб самозрозумілим незначним додатком до цієї до-бичі²⁵⁾. На иншім місці читаємо: „Уявляйте собі

²⁴⁾ Тамже 119. Порів. ст. 51 і 52. Українець каже. „Святий спокою, гаразд з тобою“ — ну і має гаразд.. Англійський поет Кольрідж (Coleridge) писав: „Життя у смерті в гірше самої смерті“. Француз Вовнарґ (Vauvenargues) каже: „Війна в менше утяжлива чим неволя“, а швайцарський професор д-р Кар. Гільти: Чимось найгір-шим у життю народів не в зовсім революції, але безнадій-на байдужність широких мас, які вже навіть не мають сил до революції. (D-r Wyrostek „Urządzenia polityczne w Szwaj-сарji“ XXXI).

²⁴⁾ Тамже 7, 14, 185, 241.

²⁵⁾ Тамже 11—12.

нову власть так ласкавою і зичливою, як тільки хочете, зображуйте її доброю, гей Бога, чиж дасьте її і божий розум? Хочби вона таки справді бажала найкращого щастя й гаразду для всіх, чи найкра-щий гаразд, який вона може видумати, бувби і га-раздом для Німців?²⁶⁾.

Таких середників, як страх і надія, буде вживати побідник лише остільки, оскільки буде їх потребував, щоби зберегти нас для своїх цілей²⁷⁾.

Коли доля народу була головно в його влас-них руках, то було його першим обовязком зрозу-міти вповні своє положення та силу, яка йому ще остала, щоб відтак застановитися над способами, якими мігби ратуватися з занепаду²⁸⁾. Він споді-вався, що конечність зробила його більше схиль-ним до уваги і поважної застанови. Накликував земляків, щоби хотіли бачити правду і мали від-вагу заглянути її в очи²⁹⁾ не манитися щодо своїх справ³⁰⁾. Основною рисою Німця повинно бути це, що повинен виробити собі поняття про німецькі справи; навпаки цього, що не хотівби ані слухати ані думати про цей предмет, слушно належалоб уважати за виключеного споміж Німців. Вироблення такого певного поняття спаслоби характер Німців з негідної їх розтічи³¹⁾. Щоб могли бодай збере-чися до повної і основної поправи свого племені, повинні перше всего здобутися на характер, а покажуть його передовсім цим, що власною за-

²⁶⁾ Тамже 142.

²⁷⁾ Тамже 13.

²⁸⁾ Тамже 7, 104, 144, 184, 202.

²⁹⁾ Тамже 9.

³⁰⁾ Тамже 141—2.

³¹⁾ Тамже 202.

становою вироблять собі певну думку про своє дійсне положення та про непохибний спосіб, яким можнаби його поправити³²⁾. Фіхте остерігав їх, щоби плиткими і поверховними думками не дали сбманутися, відвести від глибшої застанови та збути марними розрадами³³⁾.

Накликуючи своїх земляків до такої застанови, він успокоював їх, заявляючи, що ради, які їм мав подавати, не можуть їх наразити на ніяку небезпеку, тим більше, що ніхто їм не боронив нараджуватися прилюдно над своїми справами³⁴⁾..

„Вправді — каже далше — так в давних, як і в нових часах уживано успішно баламучення і морального спідлювання підданих, щоби панувати над ними; ...хитро розбуджувано і розвивано всі гони порожности й користолюбства, щоби зробити підданих осоружними і так неначе по совісти роздоптати їх; однак ці, що схотілиб так поступити з нами-Німцями, допустилибися похибки, яка неминучо завелаб до загибелі“³⁵⁾.

А проте з трівогою глядів Фіхте в будуччину, побоючись, що неволя і привичка зробить своє.

³²⁾ Тамже 211.

³³⁾ Тамже 203.

³⁴⁾ Тамже 7, 17, 219.

³⁵⁾ Тамже 17—18. Фіхте, пишучи про змагання до деморалізування підданих, мав мабуть на думці головно Наполеона. Він то „уважав людей за лихий гріш або за зняряди“ (спомини гр. Шапталя). „До панування над людьми уживав тільки таких середників, які могли їх понизити“. ...Чесноті прощав тільки тоді, коли міг її осмішити“ (каже письменниця Реміза). Іполіт Тен пише про него: „На його думку здобуваємо владу над людьми при помочи їх само-

„Хто живе — каже — байдужно, не вважаючи на нічо, цілком нагинається до обставин, навикне невдовзі до всего. Хоч і як якась річ вражалаби його око, коли її побачить уперве, то коли це само буде повторюватися що дня, то навикне до неї і буде її з гоном уважати природною і конечною, нарешті, навіть полубить її, і поворот до первісного кращого стану не припадеби йому до впадоби, бо занадто відриваєби його від його побуту, до якого вже навик. Таким то рсбом наломлюється чоловік навіть до неволі, коли йно його змислове життя через те не потерпить шкоди, та з гоном полюбит її³⁶⁾. І цим то є якраз найнебезпечніше шлданство, що

любних пристрастей, страху, захланности, змисловости, власної любови, ревнованья“. Він деморалізував не тільки світських достойників, але й духовників. „Майже всі єпископи італійські і французькі були приступні для дочасних впливів — каже Тен — подавалися перед його спокусами або погрозами“. Гл. Н. Таїне: „Le Regime moderne“ I. 10. вид. 1895, ст. 74, 75, 43—5. „Нічо не ділає успішніше — каже Тен — як готівка“. Тамже II. т. 465. Пригадаймо собі дещо з історії Галицької України...

³⁶⁾ Тут маємо мабуть відгомін думки Вовнарга: „Неволя спідлює людей так, що вони навіть полюблюють її“. Його твір „Introduction a la connaissance de l'Esprit humain“ вийшов 1746 р. — Швайцарський історик пише: Злом більше погубним від війни є спідлення народів. Шкоди, заподіяні війною, можна надолужити, моральний упадок веде народи до гробу. (Al. Daguët: „Histoire de la Confederation Suisse“, 7. вид. 1879, ст. 192). Істор. Льонгін з III. стол. по Хр. писав ось-що про наслідки неволі: „Як діти, котрих ніжні члени є занадто стиснені, остають пігмеями, так наш ніжний, пересудами і звичками заслуженої неволі, звязаний Дух, не може розширитися“. (Гл. нім. перекл. „Іст. занепаду і упадку всесвітної римської держави“ — Джіббна (Gibbon) ст. 46).

притуплює для всякої справдішньої чести, а даль-
ше і його для лінивого уже приємний бік, що
увільнює його від неодної жури і неодного власного
думання.

Маймося на острозі перед цею несподіванкою солодкої служби (der Süßigkeit des Dienens), бо вона навіть нашим нащадкам відбирає надію на визволення*). Коли важкі кайдани будуть нас спинювати в зовнішній діяльності, то піднесім тим сміливіще духа до думки про волю, до життя в цій думці, до бажання і пожадання тільки цього життя. Нехай воля щезне на якийсь час з видимого світа, але даймо їй захист у найтайніших наших думках, аж доки навкруги нас не настане новий світ, що буде мати силу і на зверх висказати ці думки. Нехай наш дух, що мусить остати вільним, стане зразком, віщуванням, запорукою цього, що після нас має стати дійсністю. Не допустім до цього, щоби разом з нашим тілом зломано, підбито й поневолено і нашого духа!

Коли запитаєте мене, як дійти до цього, то в на це одна тільки відповідь, в якій міститься все: мусимо саме тепер бути цим, чим і без цього повинні бути, — Німцями. Ми не повинні піддавати свого духа: мусимо... бути поважні у всім і не естувати дальше лише легкодушно і лише на жарт; мусимо виробити собі стійні і непохитні засади, що мають

*) Крім слова „Sklaverei“ і „Unterworfenheit“ находимо у автора ще й такі вислови — більше або менше „евфемістичні“: das Dienen, Sklavensinn, Skl. seele, Lakaiendekart, armseliger Knechtsinn, geistige Knechtschaft, sklavische Unterwürfigkeit, skl. Abhängigkeit, unser elender Zustand. (66, 67, 137, 197, 208—211, 231, 236).

надавати певний напрям усею нашому прочому думанню і діланню, життя і думання мусить бути в нас одноціле; в однім і другім повинні ми йти за природою і правдою...

Перше всего мусимо саможібно роздумувати про великі події нашого часу, про їх відноси и до
нас і про це, чого можемо по них сподіватися,
мусимо виробити собі ясний і певний погляд на
всі ті справи і відповісти рішучо і непохитно „так“
або „ні“ на питання, що їх доторкаються; повинен це вчинити кожний, що має хочби найменше право зватися освіченим чоловіком. Звіряче життя чоловіка минає в кождім віці по тим самим законам і в що до цього все однаково. Ріжні часи в тільки для розуму, і тільки цей, що проникає їх розумом, живе також у своїм часі; инше життя це тільки звіряче і рогинне життя. Не звертати на всі події уваги, ба навіть старанно замикати очі і затикати вуха проти їх натовпу, ба ще навіть чванитися цею безмисністю наче великою мудростю може лицювати скелі, що об неї вдаряють морські хвилі, так що вона не чує цього, або дерево, котрим бурі термосять, так що воно не помічує цього, але цілком не лицює мислячому еству. Навіть буяння у вищих кругах думання не увільнює від цього загального обовязку розуміння свого часу. Все вище мусить по свому входити в безпосередню теперішність, а хто дійсно живе у вищім, живе рівночасно і в безпосередній теперішности; колиб не жив також у ній, то це булоб доказом, що не живе і у вищім, тільки спить у нім.

Ворог нашої саможібности як найбільше ба-
жавби собі, щоб ми так не вважали на все, що
діється перед нашими очима, і штучно відвертали

увагу на інші предмети. Як що він певний, що ми при нічім нічого не думаємо, то може з нами не-наче з мертвими предметами робити все, що йому хочеться: де одначе постійно чуває ясна і широка думка і в ній образ цього, що повинно бути, там не навикнеться до нічого³⁷⁾.

Різко, можна сказати грізно, відзивається Фіхте в 14-ій бесіді: „Коли — каже — будете дальше жити в отупінню і байдужности, то ждуть вас усі нещастя неволі: недостатки, упокоєння, насмішки і бута побідника; будуть гнати вас по всіх кутах, бо будете всюди заваджати, аж доки не пожертвуєте своїй народности і своїй мови і тим не купите собі якого підрядного місечка і доки цим робом ваш народ не вигасне. Коли одначе стрепенетесь і застановитесь поважно, то перш усього будете могли дальше жити зносно і з честю, до того побачите, як між вами і навкруги вас настане нове покоління, що здобуде для вас і для Німців найкращу пам'ять.

Від вас залежить, чи схочете бути послідні з нечестивого покоління, яким певно навіть не вміру погорджувалиб нащадки, або чи схочете бути почином нового, понад всяку уяву величного часу і цими, що від них нащадки числилиби літа спасення. Подумайте, що від вас послідніх залежить ця велика переміна. Адже ви бачили ще Німців у єдності, бачили видимий знак їх єдності — державу і державний союз, або бодай чули про це; між вами відзивалися ще час від часу голоси, що були одушевлені цею вищою любовю рідного краю. Що на-

³⁷⁾ Тамже 197—200, (порів. 51, 52).

стане після вас, навикне до інших понять, прийме чужі форми і інший побут (Geschäfts- u. Lebensgang); а чи довго ще будуть жити ці, що бачили Німців або чули про них?

Небогато від вас вимагається. Маєте тільки здобутися на це, щоби зібрати на часок думки і застановитися над цим, що є безпосередно і явно перед вашими очима. Про це маєте виробити собі певну думку, бути її вірними і виявляти її у своїм найближчій оточенню. Я думаю і є певно пересвідчений, що ви всі у своїм думанню дійдете до однакового висліду та що будете думали згідно, коли тільки справді будете думати, а не жити в до-теперішній неувазі; коли тільки взагалі здобудетесь на ідею (Geist) взагалі, а не будете жити тільки гей ростиною, однодумна і згідна ідея прийде сама собою. А коли вже прийде до цього, то все проче, що нам потрібне, прийде само собою.

Такого то думання й вимагається від кожного з вас, що ще вміє думати самостійно про це, що є явне перед його очима³⁸⁾.

О, не байдужнійте, спускаючися на других, або на щось, що є поза вами самими; нехай не доводить вас до байдужности мудрість нашого часу, яка навчав, що певні періоди настають самі собою без усякої людської праці, через якусь незвісну силу. Правда, що незвісна нам і від нас независима сила, приносить дощ і росу, дає врожайні і неврожайні літа; але певні періоди в історії людей і людські відносини творють собі тільки люди самі взагалі ніяка зверхня сила. Тільки коли вони є однако сліпі і темні, падають під владу цієї тайної сили:

³⁸⁾ Тамже 239—40, 206.

але можуть не бути сліпими і темними. Вправді оскільки буде нам зле вестися, це може залежати в часті від цієї незвісної сили, а найпаче від розуму і доброї волі цих, котрим підлягаємо. Чи одначе мав нам коли знов вестися добре, це залежить цілком тільки від нас, і певно ніколи не дійдемо знов до ніякого гаразду, коли самі не подбаємо про него, а найпаче коли кождий з окрема споміж нас не буде трудився по силам, начеб був сам один і начеб тільки на нім полягало спасення грядучих поколінь“³⁹⁾.

Виходячи з цього погляду, що Німці повинні характерністю промощувати собі дорогу до поправки своєї долі, накликавав їх Фіхте до моральної обнови.

„Ми побіджені — каже в 13-ій бесіді — чи одначе схочемо, щоби нами також погорджували і то слушно, чи схочемо крім усього іншого втратити ще і честь, то все ще буде залежати від нас. Оружна боротьба скінчена; зачнеться, коли схочемо, нова боротьба, боротьба засад, обичаїв, характеру.

Даймо своїм гостям зразок вірного привязання до рідного краю, непідкупної уцтивости і любови обовязків, усіх горожанських і семейних чеснот, мов дружний гостинець до їх вітчизни, до якої прецінь колись повернуть нарешті. Бережімся спонукувати їх, щоби погорджували нами; а нічим ми не спонукувалиб їх до цього певніше, як цим, щоби ми їх будьто не вміру боялися, будьто старалися закинути свій побут і прийняли їхній, щоби стати похожими на них. Що правда — не ялося нам

³⁹⁾ Тамже 241.

зовсім поодино визивати кого або дразнити; а зрештою буде найпевніший спосіб такий: іти завсіди далше своїм шляхом так, начеб ми були самі поміж собою і не входили з ними в ніякі взаємини, до яких нас не змушує проста конечність; а найпевніший середник до цього буде цей, що зможуть йому дати давні рідні відносини, по своїм силам двигати спільний тягар разом із другими, зато вважати за нечесть і ганьбу всяку ласку з боку заграниці*). Є народи, які, бажаючи зберегти свою самобутність і хотячи, щоби її шановано, іншим народам признають також їх самобутність і згоджуються на це, щоби її зберігали... Навпаки, в інші народи, яким їх тісно з собсю зросле „я“ ніколи не дозволяє глянути холодно і спокійно на щось чужого, і які тому в поневолені думати, що тільки одним способом можна бути освіченим чоловіком і що це в завсіди цей, що його якраз приніс їм у цій хвилі якийсь випадок, а всі прочі люди мають на їх думку тільки це призначення, щоби були такими, якими є вони, та що повинні їм як найбільше дякувати, колиб вони завдали собі труда зробити їх такими. Взаємини між народами першого рода впливають взагалі як найбільше добродійно на обосторонне образування й виховання,

*) Бажанням Фіхтого було, щоби його земляки і в економічній царині були оскільки можна незалежні від чужих (найпаче заморських) країв. Каже, що легкодушність і охота жити по панськи, як другі народи, навчила їх уживати виробів тих країв (щось подібного можнаби і про нас сказати...) та що за його часів „поневолені чужою силою“ (мав на думці континентальну систему) мусіли обходитися без богато такого, без чого давніше начеби то не могли обійтися. (219).

вони переймаються одні одними, причім одначе кождий із них при добрій волі другого остає сам собою. Народи другого рода не зможуть нічого вдіяти, бо не можуть нічого зрозуміти з його теперішнім еством; вони хочуть тільки знищити все і всюди поза собою витворити пустку, в якій все тільки моглиб повторяти власну подобу; а навіть коли спершу про око не супротивляються чужому обичаєви, то роблять це так, як добрячий вихователь, що знижується до слабого ще ученика, по яким можна сподіватись чогось доброго; навіть постати минушини не припадають їм до вподоби, доки не вбрали їх у свій одяг, і колиб могли, збудилиб їх із гробів, щоби їх виховати по своїому. Коли маємо цих, що прийшли до нас і виявили свої думки, судити по цим їх думкам, то здається, що треба їх зачислити до другого рода народів. Здається, що таку думку треба потвердити якимось фактом; — подам тільки отсю одну обставину: Ми вели з ними війну; ми є побіджені, а вони побідниками; це правда, яку треба признати. Цим моглиб вони без сумніву вдоволитися. Колижби хто з нас дальше думав, що ми мали слухність і заслугували на побіду та що треба жалувати, що ми її не вибороли: чиж булови в цім так велике лихо та чи моглиб ці, котрим також вільно думати, що їм до вподоби, так дуже брати нам за зле нашу думку? Алеж бо ні, нам не вільно важитися на подібну думку. Мусимо також признати, яка це провина, що ми хочемо чогось иншого, чим вони, і опираємося їм; ми повинні благословити свої поразення як подію найбільше спасенну для нас самих, а їх як своїх найбільших добродіїв. Инакше не може бути, і чогось подібного вони сподіються

по нашім розумі! Але по що мені багато говорити про це, що вже перед близько двома тисячами літ висказав приміром Тацит у своїй дієписи? Так думали іменно Римляни про відносини побіджених варварів до них — а така їх думка все таки опиралась на певнім позорі, що заслугував на яке-таке виправдання. Вони думали іменно, що хто їм опирається, провинюється злочинною ворохобнею проти божих і людських законів та що їх оруже принесло народам тільки благословення, а їх кайдани тільки честь; таку думку виробили собі наші сусіди про нас, підсувають нам її та сподіються, що ми приймемо її.⁴⁰⁾

Найбільше понижуємося перед заграницею, коли стараємося підлещувати її. Одні споміж нас вже передше стали доволі осоружні, осмішились та опоганились цим, що при всякій нагоді обкаджували народних властників і не зважали на розум, приличність, звичайність та добрий смак, коли тільки думали, що можуть виступити з облесною промовою. Згодом цей звичай перевівся, а звеличчування перейшли вчасти на лайливі слова. Однак щоби мов не вийти із вправи, ми звернули свої кадильні хмари туди, де є власть. Вже давніше так сама облесність, як і це, що її собі не випрошено, мусіло боліти кожного поважно думаючого Німця; одначе річ оставала між нами. Чиж має і заграниця стати свідком, цего нашого бажання, а разом великої незручності, з якою проявляємо її, та чи маємо додавати до погорди свого пониження ще і смішну свою неповоротливість? Нам хибує іменно в такому ділі всякої гладкости, питомої чужинцеви;

⁴⁰⁾ Тамже 223—27.

щоби нас добре почули, ставмо грубими, переборщувмо і зачинаймо зараз обожувати й вихвалювати під небеса. До того здається, начеб то головно страх і боязнь силували нас до цих славословій; а нема нічого смішнішого, як боязький чоловік, що звеличує красу і гожість цего, що вважає справді за страховище, яке тільки хоче перекупити, щоби його не пожерло.

Ні, чесні, поважні, статочні Німці — вистерігайтеся такого нерозуму і такого зогиджування нашої мови, що має висловлювати правду! ⁴¹⁾

⁴¹⁾ Тамже 231—4. Як великі люди глядять на підлесливість, посвідчають прим. отсі золоті слова пруського короля Фридриха II. Вел.: Облесливість обожувала навіть найбільше осоружних тиранів, за золото набрхувала їм чесноти. Колиб Каргуш (ославлений париський бандит) або Катиліна були наложили собі корону на голову, булоб їм ніколи не хибувало облесників. Петро Вел., застановляючись раз над 10 заповідями, здивувався, що нема між ними заповіді: „Не лукав“. Помічав мабуть у свого народа особливий нахил до цего порока. — Наполеон I. любив вправд величання (гл. назване діло Іп. Тена), одначе коли безсромні люди стали видумувати для него фантастичні генеалогії, він постановив змусити до мовчання таких „слуг науки і лакеїв історії, що скадально пописувалися продажною облесністю“ і велів помістити в урядовім „Moniteur“ і (14 липня 1805) гостру іронічну замітку, в якій читаємо: „Як можна в нашім віці бути так смішним, щоб бавити публику такими дурницями?“ Коли Ле Брен (Brun) писав вірші в честь кровожадного Марата, Дезорґ (Désorgues) поганьбив його віршом, котрий подаю в прозовім перекладі: „Так є, банальна поезія оспівувалаби найбільше осоружну язву. Колиб пошесть мала скарби, Ле Брен зараз оспівувавби пошесть“. Пушкин пише: „Облесники, облесники! старайтеся зберегти навіть у найбільшій підлоті дрібку благородности“. Як висловився Шевченко про облесність, знаємо всі. Хто знає, як наші запродавці возвеличували „найяснішого

Виступаючи зі своїми бесідами, Фіхте мав на оці нейно своїх слухачів, а звертався до цілого німецького народа ⁴²⁾.

Так промовляв до освічених верстов. Не думав про цих, що з усім, чим є, тнуть цілком у почуванню болю ізза понесеної втрати, що находять у нім приємність, є вдоволені своєю розпукою та задумують цим почуванням спекатися поклику до діла, з яким відзивався до них; а звертався до цих, що піднялися самі понад цей оправданий біль і дійшли до ясної думки і застанови, або бодай були спосібні дійти до них. Він знав цей біль, він відчував його так, як і інші його відчували, він шанував його, навіть взивав слухачів, щоби перейматися болем і обуренням, яке мусіло огортати кожного, що бачив занепад Німеччини. „Приголомшені і прибиті люди (die Dumpfheit), що є вдоволені, коли мають їду і напитек і не терплять тілесного болю і для яких честь, воля ісамостійність є пустими згукми, не можуть відчувати такого болю*); але й він є тільки на це, щоби нас спонукувати до застанови, рішення і діла; коли не доводить до цієї остаточної мети, то відбирає нам розвагу і всі прочі сили, які нам ще остали, доводить до краю нашу недолю а ще до того яко сві-

пана“, зрозуміє, чому я так довго задержуюся над цим питанням... Тепер запродавці „зрегабілізувалися“ (vox populi) і збирають гонори... у нас...

⁴¹⁾ „Reden“ 5, 7, 8, 16, 18, 234—5.

^{*}) Фальстаф каже у Шекспіра: „Честь? Що це таке? Чи можна її їсти чи пити?“ — Французький сатирик Матюрне Реніє (1573—1613) писав: „Честь це давна свята, якої вже не святкують“.

доцтво нашої ліни і боязькості доказує наглядно що ми заслужили на свою недолю”⁴³⁾.

Фіхте звертався до цих, що почувалися просто Німцями, що не були сковані болем, що хотіли бачити правду і мали відвагу глянути її до очей, совісно подивитись на все і совісно сказати собі, що бачать і що або вже побороти або бодай могли побороти охоту, яку часто можна бачити, охоту манитися що до власних справ і уявляти їх собі менше невідрадними, чим вони в справді. „Ця охота є боязькою утечу перед власними думками і дитвацтвом, яке наче думає, що коли йно не бачить своєї недолі або бодай не признається, що бачить її, то ця недоля щезне через це і в дійсності так, як щезла в його думанню“⁴⁴⁾.

Фіхте відзивався до кожного Німця, котрий ще вірив, що є членом нації, котрий поважно і благородно думав про неї, на неї сподівався, за неї відважувався і терпів⁴⁵⁾.

Бажаючи спонукати Німців до зрілої застанови над своїм положенням, мав Фіхте на увазі, як читаємо в першій бесіді, таких слухачів, що мають охоту глядіти власними очима, а не таких, що вважають вигіднішою річю приймати чужі і заграничні окуляри, які не можуть бути ніколи пригожі для німецького ока будьто тому, що їх нарешно зладжено задля ошукування, будьто тому що їх невідповідно уставлено, або що є замало острі⁴⁶⁾.

Найбільші надії покладав цей мислитель на молодіж :

⁴³⁾ „Reden“ 6—7.

⁴⁴⁾ Тамже 9, 8.

⁴⁵⁾ Тамже 235.

⁴⁶⁾ Тамже 7—8.

„Заклинаю вас — каже — молодці. Я, що вже від довшого часу не належу до вас, думаю, що ви ще більше зможете здобутися на всіляку думку, сягаючи понад буденщину, та що ви є більше вразливі на все добре і вдатне, бо ваш вік є ще ближчий до літ діточої невинности природи. Цілком инакше розуміє цю вашу рису більшість старших людей. Вони обжаловують вас, що ви зарозумілі, що ваші погляди є за скорі, зухвалі і понад ваші сили, що ви занадто хочете все поставити на своїм та є жадні реформи. Одначе вони тільки злегка глузують із цих ваших хиб. То все, як думають, походить із цього, що ви не знаєте світа, це є загального людського зіпсуття, бо не глядять на нічо иншого на світі. Тепер тільки на їх думку є у вас відвага, бо сподієтеся найти помічників-однодумців та що не знаєте, з яким завзятим і лютим ворогом стрінетеся у своїх змаганнях до реформи. Коли йно минеться молодечий жар вашої уяви, коли йно помітите загальне самолюбство, лінь і неохоту до труду, коли йно добре засмакуєте самі, як любо йдеться протоптаним шляхом, то відхочеться вам стати ліпшими й мудрішими від інших людей. Не дармо то сподіються вони по вас чогось такого; чогось такого досвідчили самі на собі. Мусять признатися, що у своїй нерозумній молодости мріяли так само, як ви тепер, про праву світа, а однак, як кажуть, коли дозріли, стали так смирні і спокійні, якими бачите їх тепер. Вірю їм; я сам, хоч маю не дуже багато досвіду, бачив, що молодці, по яких спершу можна було чогось иншого сподіватися, все таки згодом відповіли цілком цим оживанням старших людей. Не робіть цього, молодці, бо инакше колиж настане краще по-

коління? Що правда, ваш блеск молодости щезне, а полум'я уяви погасне; але схопіть цю полумінь і згустіть її ясним думанням, здобудьтєся на штуку думання, а дістанете ще в додатку характер, найкраще добро чоловіка. Цим ясним думанням удержите жерело вічного цвіту молодости; хоч і як постаріється ваше тіло або ваші коліна охлянуть, все таки ваш дух буде постійно відроджуватися і відсвіжувати, а ваш характер остане і не зміниться. Користайте зараз із нагоди, яка вам тут лучається; застановіться розумно над предметом, який вам подається під обряду; коли виробите собі ясне поняття про одну справу, то зрозумієте поволи також усі інші“.

Дуже скептично глядів наш мислитель на старших людей, одначе промовив і до них.

„Ці бесіди — говорить Ф. — закликають вас старших людей. Ви чули що-йно, як про вас думають і говорять вам це в очі; а бесідник додає від себе по щирости, що що-до більшости із вас цілком слушно так думають і говорять, хоч, що правда, є також нерідко виїмки, які тим більше є гідні пошани. Коли перейдемо історію послідніх двох або трох десятиліть, то все з виїмкою вас самих згоджується що-до цього, а навіть ви самі, кожний у своїм званні, яке не доторкається його безпосередно, також згоджується що-до цього, що, все, поминувши виїмки і глядячи тільки на більшість, у всіх галузях, в науці і в справах життєвих можна було замітити більшу нездарність і самолюбство у старших людей. Всі сучасники виділи це також, що кожний, хто хотів чогось ліпшого і доскональшого, мусів боротися не йно із своєю власною неясністю і з прочими обставинами, але най-

тяжчу боротьбу мав зводити з вами; бачили також, що ви були цієї непохитної думки, що нічо не може статися такого, чогоб ви так само були не зробили і не вміли, що ви кожду нову думку вважали за обиду свого розуму та що ви не понехали нічого, щоби побідити в цій боротьбі з чимось ліпшим, та що ви й справді звичайно побіджували. Так. ви були тою силою, що спинювала всі реформи, які подавала нам ласкава природа із свого всемолодечого нутра, доки ви не перемінилися в порох, яким були вже передше, і доки нове покоління в боротьбі з вами не зрівнялося з вами і не переняло вашої дотеперішньої роботи...

Нехай ніхто не думає, що я погорджую старостю і понижую її... Що чоловік старіючись, стає щораз гірший, вина цього є в нашій віці, і всюди, де суспільство є так зіпсоване, мусить дійти до цього. Не псує нас природа, яка видає нас невинними, тільки суспільство. Хто тільки підлягає його впливови, мусить природно ставати чим раз гірший чим довше є виставлений на цей вплив...

Так отже вас старших і досвідних, що ви є виїмкою, закликаю перше всего цими мовами: Укріплюйте, уміцнюйте в цій справі молодих людей, радьте їм, що з пошаною глядять на вас. Зато вас інших, яких є найбільше, закликаю: Не потребуєте помагати, тільки цим разом не перешкоджуйте, не ставайте в дорозі, як завсе із своєю мудрістю і тисячними сумнівами... Колиб ваша мудрість була могла нас виратувати, то булаб нас виратувала давніше, бож це ви радили нам дотепер. Так це, як і все инше, вам прощено і не будеться вам ізза

цього робити докорів. Пізнайте тільки нарешті самі себе і мовчіть*).

Цими бесідами закликаю вас, мислителів, учених, письменників, що є ще гідні цього імени. Діловики до певної міри слушно гудили вас. Ви йшли не раз занадто не уважно шляхом теоретичного думання, а не журилися про дійсний світ і невважали на це, якби злучити теоретичне думання з дійсним світом... Нехай одні на других не споглядають скося через пропасть і не понижують, навпаки нехай подбають ревно про це, щоби цю пропасть заповнити і так промостити дорогу до злуки. Зрозумійтеж це нарешті, що ви одні другим так конечно потрібні, як голова є потрібна рамени і навпаки.

Ще з інших оглядів закликаю цими бесідами вас мислителів, учених, письменників, що ще є гідні цього імени. Нехай ваші нарікання на загальну плиткість, безмисність і пустоту, на верходумство і безконечну балакучість, на погорду серйозности та основности у всіх верствах будуть і правдиві, якими вони й є справді. Але котрий же то стан виховав усі ті стани, перемінив їм усе наукове на забавку і вів їх від ранньої молодости до цього верходумства й балакучости? Хтож то дальше виховує цих, що повиходили із шкіл? Найбільше впадаючою причиною отупіння людей наших часів є в тім, що вони аж до отупіння начиталися творів, які ви написали...

*) Ми старі — пише Карляйль — останемо такими, якими є, і не змінимося. Ви, молодці, є надією світа; по вас треба сподіватися, що колись знов будуть міліони такими, якими тепер є одиниці". (Навед. діло 211). В обороні старців станув — як звісно, М. Т. Цицеро у своїй розвідці „*Caio major sive de senectute*".

Хочу цими бесідами виправдати вас, припускаючи, що ви не зрозуміли важности свого завдання; закликаю вас ними, щоби ви відтепер пізнали цю важність і не займалися своїм завданням, неначе простим ремеслом. Навчіться шанувати самі себе та покажіть своїми ділами, що так є, а люди будуть вас також шанувати.*)

Цими бесідами закликаю вас, німецьких князів. — — —

Усіх вас Німців, без огляду на це, яке місце займаєте в суспільстві, закликаю цими бесідами, щоби кожний із вас, що вмів думати, перше всего подумав над отсим предметом, і щоби кожний робив, що є йому саме найблизше.

Разом з цими бесідами закликають вас ваші предки. Подумайте, що з моїм голосом злучуються голоси ваших предків із прадавних часів: вони то наставляли грудь проти грядущого римського світовладства, вони то своєю кровю вибороли независимість гір, рівнин і рік, які за вас стали добою чужинців. Вони промовляють до вас: вступіться за нами, пе-

*) Чудово говорить автор про завдання письменника на іншій місці. „Найкращим привілеєм і найсвятішим урядом письменника є збирати свій народ і з ним нараджуватися над його найважливішими справами; а вже зокрема був це з давен-давна виключний уряд письменника в Німеччині, коли була поділена на окремі держави і єдність у ній піддержували майже тільки письменники, мова і письмо, а найпаче конечний є такий його уряд в наших часах. (207).

За то глядів дуже скептично на письменників 1805 р. Гл. „*Üb. das Wesen d. Gelehrten*“ 152—161 — видання Релляма.

Деякі наші парнасівці зрозуміли своє завдання в теперішній хвилі дуже поважно: співають нам „лісні кохання“, оспівують „ніч кохання“, „тайни танцю“ і т. і... „*Sclavus saltans*“.

редайте пам'ять про нас так шановною і непорочною, якою дійшла до вас, і якою ви чванилися, як і походженням від нас. Дотепер уважано наш опір за благородний, великий і мудрий.. Коли на вас скінчиться наш рід, то переміниться наша слава на сором, а наша мудрість на глупоту; бо колиб наш рід мав коли пропасти в римстві, то булоб ліпше, щоби був пропав у давнім, чим у новім. Ми станули до борби з давнім і побідили його, вас розторошило нове.**)

З цими голосами злучуються також голоси ваших пізніших предків, що впали у святім бою за свободу релігії і віри. Вони накликають вас: Ратуйте нашу честь. Ми не розуміли цілком ясно, за що боролися.

Ми нейно слушно постановили собі не допустити до цього, щоби зовнішня насила мала нам розказувати в річах совісти, але ще спонукувала нас вища ідея, яка нам не була ніколи цілком ясна. Заклинають вас ваші ще ненароджені нащадки. Ви чванитеся своїми предками — кличуть до вас — і пристаєте гордо до благородного ряду. Подбайте про це, щоби ви не були послідні в цім ланцюзі: робіть так, щоби й ми могли вами чванитися та через вас могли злучитися з цим славним рядом як бездоганне звено. Не допустіть до цього, щоб ми мусіли соромитися походження від вас, як нижчого, варварського, рабського, та щоб мусіли затаювати своє походження або видумувати брехливо чуже ім'я й чуже походження, щоби нас зараз без ближчого розбору не відтручено або не

**) „Хто вмирає за рідний край, живе вічно, хто вмирає за невдячних, вмирає безхосенно“ — каже Роб. Гарніє (1545—1601).

Гарніє

потоптано. Яке буде найближче покоління, що вийде від вас, така буде про вас пам'ять в історії: буде почесна, коли це покоління буде за вами свідчити почесно, буде ж не в міру соромна, коли не будете мали голосних нащадків, і побідник буде писав вашу історію. Ще ніколи побідник не мав досить охоти або знання, щоби осудити справедливо побіджених. Чим більше їх понижув, тим справедливійший є він сам. Хто може знати, які величні діла, які знамениті порядки, які благородні сбицаї не одного давнього народу пішли в забуття через це, що нащадків поневолено, і побідник, відповідно до своїх намірів здавав про них справу, не стрічаючи супротивлення!

Заклинає вас навіть заграниця, коли тільки хоч дрібку розуміє сама себе і може бачити власну користь. Так, є ще між усіма народами люди, які все ще не можуть вірити, що великі віщування людству про панування права, розуму і правди є пустою манною, і які тому припускають, що теперішній залізний час є тільки переходом до кращого стану. Такі люде і з ними ціле нове людство числять на вас... V-10

Всі часи, всі мудреці і праведники, які коли-небудь жили на цій землі, всі їх думки та сподівання чогось вищого злучуються з цими голосами і стають навкруги вас...

Ви маєте видати остаточний суд про це, чи ці мають слушність, котрі вірили, що з людством мусить ставати чимраз краще і думки про його упорядкування і достоїнство не є пустими мріями, тільки віщуванням і запорукою будучої дійсности.

чи ці, що дримають, живучи наче звірята і рослини, і кплять собі із всякого підєму у вищі світи.⁴⁷⁾

Про ціль своїх бесід говорить Фіхте не раз.

„Цими бесідами — каже — запросив я перше всего вас, запрошу цілий німецький народ, оскільки наразі можна збирати його при помочи друку, щоби спонукати його до певного рішення й до згоди що до отсих питань: Чи це правда, чи ні, що є німецький народ і чи збереженню його з його само-самобутним і самостійним єством грозить наразі небезпека? Чи варто, чи не варто зберігати його? Чи є який певний і рішучий спосіб задля збереження його і котрий.⁴⁸⁾

„Загальною метою цих бесід — читаємо в інших місцях — є розбудити відвагу й надію в цих, що впали на дусі, звіщати відряду цим, що були тяжко засумовані, вивести їх із непевности, перевести їх легко й лагідно через пору найтяжчої не-долі,⁴⁹⁾ не допустити до зілляння німецького народу з загрозою, заохотити його до рішення й діла та зобразити йому новий вік, що міг і повинен був наступити безпосередно після знищення чужою силою царства самолюбства.⁵⁰⁾ Ф. поклав собі далі за мету не допустити до цього, щоби нівечено всякі благородніші зусилля, якіб могли проявитися в будучині, та щоб понижувано цілий німецький народ.⁵¹⁾

⁴⁷⁾ Тамже 52, 112 і 241—53.

⁴⁸⁾ Тамже 200, 203.

⁴⁹⁾ Тамже 19.

⁵⁰⁾ Тамже 4—6, 24, 115 і 235—6.

⁵¹⁾ Тамже 144.

Розглянувшись в положенню свого народу, Фіхте дійшов до цього пересвідчення, що народ, який попав у таку зависимість, в якій найшлися Німці, може піднятися з неї тільки тоді, коли подбає про зовсім новий життєвий лад (Ordnung der Dinge), мав на думці повну моральну обнову нації. З цієї обнови мала для Німців настати нова, питома історична доба.⁵²⁾ Причину втрати їх політичної самостійности добачував, як сказано, в моральнім занепаді і недостачі патріотизму, а жерелом цих недостач було на його думку занедбання виховання або хибне розуміння його.⁵³⁾

Виховання було на його думку наразі найважливішою справою німецької любови вітчизни. Воно мало їм дати спромогу затерти в своїй пам'яті ганьбу, яку заподіяно німецькому імени. Ним сподівався обнови морально не тільки Німців, але й ціле людство.⁵⁴⁾

З огляду на це присвятив багато пильної уваги так оцінці давного виховання, як передовсім плянови нового, в яким сподівався найти спосіб рятівання народу з загибели.

⁵²⁾ Тамже 11, 12, 230. — Леббок пише: До змагань, які у високій мірі заслугують на назву соціальних і не тільки ушасливають других, але й нас самих, належить і благородне змагання зробити світ ліпшим і щасливішим, чим ми його застали. —

Наведене діло, ст. 143—4. — Карляйль одиноко хосенними вважає моральні реформи. „Моральної реформи можемо тільки тоді сподіватися, коли буде чим раз більше добрих людей, яких прислалоб ласкаве провидіння, щоби сипали чільне насіння, щоби його буквально сіяли так, як падає насіння з живущого дерева. — Наведено діло 138.

⁵³⁾ 14, 15, 192.

⁵⁴⁾ Тамже 178, 185.

Дотеперішнє виховання не вдоволяло його з огляду на його вислиди в царині розумової освіти і морального виховання.⁵⁵⁾

Коли він признавав велику досягність вихованню, то річ природна, що старався усильно спонукувати різні чинники, щоб ними занялися. Так передовсім вкладав цей обовязок на державу. Коли ми — каже — не можемо ставити діяльного опору, то щоб забезпечитися від закиду боязькості і негідної любови життя, повинні ми рішитися жити не лише для себе самих і доказати це ділами; станьмо насінням гіднішого потомства і збережійся тільки для него, аж поки його не будемо мати...

До діяльності на полі виховання накликував Фіхте великих власників земельних і добровільні союзи патріотів-міщан. „Нахил до добродійности — каже — все ще, о скільки можу бачити, не вигас в німецьких душах під ніяким гнетом злиднів. Змагання до чогось вищого ще ніколи цілком не завмерло. Коби то цей гарний нахил звернено вкінці найпаче на цю добродійність, що покладе кінець усім злидням і всякій дальшій добродійности, на добродійність виховання... Коли держава понежає це завдання, яке йому предкладаю, то тим більша слава буде належатися приватним особам, що підіймуться його.

Фіхте остерігав притім усіх перед злишною ощадністю. „Уникаймо ощадности, якаб пошкодила нашій меті; і заки позволимо собі не неї, ліпше буде, щоби ми не робили нічого.⁵⁶⁾

⁵⁵⁾ Тамже 16—17, 112, 144, 146, 148, 149, 154, 178—9, 184, 185, 187, 190, 203.

⁵⁶⁾ Тамже 179, 183—4, 189—195.

З огляду на це, що не признаю цієї брошури для педагогів, які будьто вже читали Фіхтове діло, будьто можуть перечитати, подам тільки деякі найважніші точки з педагогічної системи німецького мислителя. Він пише м. и.:

Не є нашою метою виховувати передовсім учених, тільки саме людей.

На іншому місці читаємо: Спосібних робітників на полі науки мали ми й дотепер, але їх лиш небогато треба; вони не встигли зробити для нашої властивої людської і народної ціли більше, чим такі люди встигли й дотепер зробити: упоминати і знов упоминати, і датися подивляти і при нагоді ганьбити.

Не можна одначе виводити з цього висновку, начеб Фіхте легковажив значіння вченого взагалі, навпаки він цинив його дуже високо.

Про значіння науки взагалі, а філософії зокрема говорить часто, бо був цієї думки, що „знання і ділання є нерозлучними складовими частинами розумного життя“ та що „духова освіта і життя повинні йти своїми окремими шляхами“.⁵⁷⁾

⁵⁷⁾ Тамже 163, 33; 75. 156, 177, 185—7. Як він розумів достоїнство, завдання і обовязки вченого, бачимо найліпше з його двох розвідок „Üb. die Bestimmung des Gelehrten“ (1794) і „Üb. das Wesen d. G.“. (1805). В першій із них називає призначення вченого піднеслим, каже що від поступу науки залежить безпосередно цілий поступ людства, вченого називає учителем і вихователем людства (судячи по „Бесідам до нім. нар.“, можна припустити, що він в добі упадку народу децю змінив свій погляд на значіння науки...) За найвищу ціль кожного поодинокого чоловіка, цілого суспільства отже й усеї праці вченого для суспільства уважав моральне убагороднення чоловіка, домагався одначе від вченого, щоби був морально найліпшим чоловіком свого часу

Дуже інтересний є погляд цього мислителя на релігію. Він пише, що дуже хибно розуміють її ці, що, як це часто роблять християни, поручають наче правдиву релігійність усунення від справ держави і народу.

Релігійність — каже — вимагає перше все, щоби опиратися поневоленню і, коли йно можемо це перепинити, не дати зійти релігії тільки на відряду для поневоленого. Вже то тиранови лицюв проповідувати релігійну підлеглість і вказувати на небо цим, котрим не хоче дати й найменшого місця на землі, а нам треба менше спішитися переймати таке розуміння релігії, яке він нам поручає, коли тільки можемо, не треба допустити до цього, щоби землю зроблено пеклом, щоби розбуджувати тим більшу тугу за небом...⁵⁸⁾

Хто більше вимагає від життя — читаємо в іншому місці — може лише з найбільшим обуренням приймати отсю засаду перших часів християнства: „Не супротивляйтеся злу, тільки коли хто вдарить тебе в праве лице, настав йому і друге, а коли хто хоче взяти твій сурдут, то віддай йому і плащ“; бо доки ще бачить на тобі плащ, шукає приключки до цього, щоби й його тобі відобрати, аж коли станеш цілком нагий, він не буде звертати на тебе уваги і лишить тебе в супокою.⁵⁹⁾

(це підчеркнення Ф-ого) та представляв можливо найвищий ступінь морального розвитку. („Üb. die V. d. G.“ 7, 42, 45, 46, 47, 48, „Üb. d. W. d. G.“ 104, 122—127 — видання Рекляма).

⁵⁸⁾ Там же 125—6.

⁵⁹⁾ Там же 143.

Моральна обнова — це на його думку мав бути одиноким середником ратунку. „Навіть конечність — каже — змушує нас виховати вповні добрих людей, бо лише такі можуть ще зберегти німецький народ, а злі люди довели б до зілляння його із загрозою. Тому мусимо замість самолюбства, з якого не можемо сподіватися вже нічого доброго для нас, покласти в серцях усіх тих, котрих числимо до нашого народу, іншу любов, якої безпосередною метою мав бути добро, просто яко таке само для себе. Любов добра просто як такого, а не може ізза його хосенности для нас, в уподобу в нім. Таку уподобу мав витворити в вихованці нове виховання.⁶⁰⁾ Вихованець мав бути так забезпечений від самолюбства, щоб воно не могло найти місця в його умі, занятим чим іншим...⁶¹⁾

Коли тепершнє покоління не зачне зовсім нової доби (einen durchaus trennenden Abschnitt) у своїм дальшій життю, то полишить конечно ще більше зіпсоване потомство, а це знов ще більше зіпсоване. Про таких людей говорить влучно шановний учитель людства, що ліпше було б привязати їм задалегіль млинове коло до шиї і втопити їх у морі там, де воно найглибше.⁶¹⁾

Виховання повинно мати патріотичний характер, розбудити вищу любов вітчизни, ро-

⁶⁰⁾ 24--5, 17, порів. 251.

⁶¹⁾ 33, 15.

⁶²⁾ 171, 156, 230.

зуміння туземного життя як вічного, а вітчизни як носительки тої вічності, любов для німецької вітчизни мала зродити відважних оборонців і спокійних і правих горожан.⁶³⁾

Благородний чоловік вірить у вічність і непроминучість свого діла і тут на землі, а за порукою цієї віри в народ, з якого походить, в яким образивався і виріс на це, чим тепер є, і надія на вічне естество цього народу., Його віра і змагання засаджувати непроминуче, його розуміння власного життя як вічного є звязю, яка передовсім його власний народ, а за його посередництвом ціле людство злучує як найтісніше з ним самим і потреби одного і другого вводять в його розширене серце аж до кінця його життя...

Життя само про себе не мало для него ніколи вартости, він бажав його тільки як жерела постійности (des Dauernden); але цю постійність запевнює йому тільки самотійне естество (Fortdauer) його народа; щоби ратувати його, мусить хотіти навіть смерті, щоби жив народ і він сам жив у нім одиноким життям, якого бажав від давна.. В чийм умі проникаються небо і земля, невидиме і видиме і тільки так сотворює справжнє небо, цей бореться до останньої каплі крові, щоби грядущим поколінням передати незменшеним дороге майно.

І так було з давен давна, хоч не висказано цього передше так загально й так ясно. Що одушевляло благородних Римлян, котрих характер і спосіб думання ще живуть і віддихають між нами в їх пам'ятниках, до трудів, пожертвовань і терпінь

⁶³⁾ 149, 144.

за рідну країну? Вони говорять про це самі часто і ясно. Була це сильна віра у вічне естество їх Роми і їх певна надія на це, що в сій вічності самі будуть також жити в течії часів... По нинішній день живе дальше це, що справді було вічне в їх вічній Ромі і вона з цим поміж нами і своїми наслідками буде жити по віки вічні..

З цією вірою — говорить далі Фіхте — наші найстарші спільні предки виступали сміливо проти напіраючого всевітнього володіння Римлян. Чи не бачили вони побіч себе більшого блиску римських провінцій, їх ніжніших розкошей, притім подостатком законів, трибуналів, жмутів різок і топорів? Чи не Римляни не були готові дати їм участь у всіх цих гараздах? Чи не бачили, як Римляни деяким їх князям, котрі їм далися переконати, що війна проти таких добродіїв людства є ворохобнею, давали докази величавої римської ласкості цим, що покірних відзначували королівськими титулами, посадами вождів у своїх військах та римськими жертівними опасками, та цим, що давали у своїх колоніях захист і проживок цим споміж них, котрих земляки прогнали? Чи не розуміли вищої римської освіти, прим. кращого устрою їх військ, в яких навіть Арміній не цурався вчити воєнного ремесла? Не можна їм докорювати, що вони про це все не знали або на це не звертали уваги. Їх нащадки навіть перейняли римську освіту, скоро могли це вчинити, не тратячи ані свободи ані народної самобутности. За щож через кілька поколінь вели криваві війни, які відновлювалися все з однаковою силою? Один римський письменник так велить їх начальникам відповідати на це: „чиж остає їм що иншого, як або зберегти

волю або згинуту, закиби стали рабами?*) Волю бачили в цім, що саме остали Німцями, що дальше рішали про свої справи самостійно і самобутно відповідно до свого характеру (Geist), відповідно до него також дальше розвивалися і що цю самостійність передали також своїм нащадкам; рабством називали всі ті гаразди, які їм бажали подати Римляни, бо, приймаючи їх, булиб мусіли стати чимось иншим, як Німцями; бо булиб мусіли стати на пів Римлянами. Це була на їх думку самозрозуміла річ, що кожний повинен радше вмерти чим стати на пів Римлянином, і що справжній Німець може тільки хотіти жити, щоби бути і остати Німцем і свою рідню виховати на Німців.

Вони не всі померли, вони не бачили рабства, вони оставили волю своїм дітям... Ми, найближчі спадкоємці їх землі, їх мови і їх характеру, маємо подякувати їм за це, що ми є ще Німцями..

*) А. de Лямартін, звісний поет, історик і політик пише в оповіданню „Graziella“: „Що свобода є божим ідеалом чоловіка, доказує це, що вона є мрією молодости та що зникає з нашої душі аж тоді, коли серце знидіє (se flétrit), коли дух змарніє (s'avillit) і знеохотиться. Нема 20-літньої душі, що не булаб республіканською. Нема зужитого серця що не булоб рабське.

Про ширення римської культури і її наслідки пише влучно згаданий вже історик швейцарський: Швейцарська („гельветська“) цивілізація є твором римського володіння і шириться в альпійських краях разом з поневоленням. Гельвети мусіли дорого заплатити за обманчиві користи зовнішньої культури без достоїнства і незалежності (навед. діло 22 ст. і 29). Варта прочитати книжечку К. Моравського п. з.: „Rzym i narody“.

Їм маємо подякувати за це все, чим ми відтак були як народ, їм будемо дякувати за це все, чим іще будемо, коли ще не настав для нас кінець і остання унасліджена від них капля крові не висохла в наших жилах...

Німці і другі народи, що були такої самої вдачі, побідили, бо одушевляла їх вічність (das Ewige) і так все і конечно побіджає це одушевлення над цим, що не є одушевлений. Ані сила рамен, ані вдатність оружа не виборює побід, тільки сила духа.*) Хто ограничує свої пожертвоування і не хоче відважитися дальше піти як до певної точки, понехує опір, коли небезпека дійде до цієї точки. Хто не обмежує своїх жертвоувань, тільки є готов пожертвувати все, навіть найвище, що можна втратити на землі, іменно життя, (?) не понехує ніколи опору і побіджає безсумнівно, коли противник кладе собі більше обмежену мету. Народ, що хочби в своїх найвизначніших заступниках і провідниках вспів перенятися кріпко думкою про самостійність і любовію до неї, як наші найдавніші предки, побідить певно цього, котрого вживають тільки за зняряд чужого володіння і до поневолення самостійних народів, як римських військ, бо перші можуть утратити все, а другі тільки дещо зискати...⁶⁴

*) Берлінський учений Du Bois Reumont сказав у одній зі своїх бесід, що Римляни булиб змогли відперти германську інвазію, колиб у них були вище розвинули природописні науки. Одначе трудно признати йому слушність з огляду на загальний занепад римського царства.

⁶⁴) „Reden“ 127—139.

Де зведено поважні боротьби, де виборено побіду, не вважаючи на нагальний опір, там володіла, боролася і побіджала обітниця вічного життя. З вірою в цю обітницю боролися німецькі протестанти... За небо і вічне блаженство радо проливали кров... Та не за своє блаженство боролися; вони вже були його певні: боролися за блаженство своїх діток, ще ненароджених ввучат і всіх ще ненароджених нащадків.⁶⁵⁾

Загально-народний інтерес Німців вимагав всенародного виховання. Вони, втративши політичну самостійність, не могли рішати про свої справи, рішала про них заграниця, треба було отже найти для цих справ новий захист а іменно в горожанах; з огляду на це треба було виховати їх усіх в патріотичнім дусі, тільки виховання може відзискати втрачену самостійність.

Це був властивий зміст і ціль „бесід до німецького народа“, як це виразно зазначає Фіхте...

Німці були тоді наче малолітці, а їх опікунами стали їх пани, цебто Французи. Щоби ж ці малолітці не стали навіть невольниками, то належало увільнити їх з упікунчої власти, а щоб це можна було зробити, треба було виховати їх наперед до повнолітності. Німецький патріотизм утратив свій осідок, повинен отже дістати інший, ширший і глибший, в яким найшовби в спокійнім укриттю основу, закалювався, проявився у відповіднім часі з молодечою силою і привернув державі самостійність.⁶⁶⁾

Чи є німецька самобутність і німецький патріотизм? На це питання — каже Фіхте — від-

⁶⁶⁾ Тамже 146—7.

⁶⁵⁾ Тамже 135—6.

повість — заграничний або краєвий чужосторонець — розуміється — заперечуючо, алеж такий не в спосібний радити над таким питанням. Зрештою слід при тім завважити, що такого питання не можна зовсім рішити теоретичними доказами, на них може відповісти кождий тільки на основі безпосереднього досвіду на собі самім. Хочби в такому випадкові міліони відповіли: „нема цього“, то це не значилоб нічого іншого, як лише це, що цього нема тільки в них, а вже зовсім не значилоб це, що цього нема зовсім; і колиб тільки один виступив проти цих міліонів і впевнював, що воно є, то він мавби слушність проти них усіх. Нічо не стоїть на перепоні, щоб я в даному випадкові був цим одиноким, котрий впевнює, що знає з безпосереднього досвіду на собі самім, що є щось такого як німецький патріотизм, і що він знає безмежну цінність його предмету, що тільки цей патріотизм спонукав його без огляду на всяку небезпеку сказати це, що вже сказав і що ще скаже... Хто чує то сам в собі, дасть переконатися; хто цього не чує, не дасть переконатися..⁶⁷⁾

Коли патріотичне виховання мало Німцям промостити шлях до відзискання політичної самостійності, то при звичаєння молоді до хосенної праці фізичної мало також видати гарні плоди в практичнім життї. Головною вимогою нового виховання — каже Ф. — є, щоби науку лучити з (фізичною) працею... Коли тільки розвідуємося ближче про особи, які відзначаються нечесним поведінням, то все пересвідчуємося, що вони не навчи-

⁶⁷⁾ Тамже 147—8.

лися працювати, а до того погано господарюють. Тому повинен наш вихованець бути призвичавний до роботячости, щоби журба про удержання не спокушувала його до нечесности, і глибоко треба впоювати йому як найпершу цю засаду чести, що в ганьбою хотіти завдячувати своє удержання не своїй праці, а чому іншому.⁶⁸⁾

З огляду на це, що Фіхте бачив у поучуваннях, які давав своїм землякам у своїх бесідах в часі важких злиднів, одинокий спосіб ратунку, було його сердечним бажанням, щоб вони перенялися ними щиро на всіх областях, на котрих гомоніла німецька мова, та подбали безпроволочно про це, щоби їх уведено в життя.

„Коли — читаємо в послідній бесіді — вдалося мені хочби в одну грудь, що біла тут передомною, кинути іскру, яка тлілаби далі і обхоплювала життя, то нема в мене думки, щоби ця грудь остала сама одна, тільки я бажавби по цілій німецькій землі збирати подібні настрої і рішення, так щоби по цілій рідній землі аж до її найдальших границь ширилася і запалювала з цього осередка одна безпереривна полумінь патріотичного способу думання. „Не для розривки бездільних вух і очей — пише Фіхте — звернувся я оце з цими бесідами до земляків, тільки бажаю знати нарешті і кожний, що в одній думки зі мною, повинен знати зі мною, чи й поза нами є що спорідненого з нашим способом думання.

Коли не будете тепер уважати і не застановитесь над собою, коли й ці бесіди прогомонять знов коло вас, наче злишне подразнення вух або

⁶⁸⁾ Тамже 36, 173—5, 182.

як чудацьке страхіття, то вже ніхто не буде числити на вас. Вислухайтеж раз нарешті, застановіться раз нарешті. Тільки цей раз не відходіть відси, не рішившись на щось певного; і кожний, що слухав цього голосу, нехай рішає сам у собі і для себе, так начеб він був сам один і мусів сам один усе зробити. Коли так буде думати дуже багато людей, то повстане незабаром велика цілість, що злучиться в одну-одинокую тісно звязану силу. Колиж кожний виключить самого себе, буде сподівався на других і другим полишить справу, то не буде зовсім других, і всі разом остануть такими, якими були передше. — Рішіть щось таки зараз. Не говоріть: спочиваймо ще трохи, спім іще трохи і снім, доки може поправа сама не прийде. Вона не прийде сама ніколи. Хто навіть нині не може хотіти, коли вже занедбав вчорашній день, що бувби ще більше пригожий до поправи, той завтра буде ще менше мочи. Кожде відкладання тільки нас ще розлінивлює і тільки ще більше заколисує до любого призвичаєння до нашого давного злиденного стану. Також зовнішні спонуки до застанови не можуть стати ніколи сильніші і нагальніші. Кого не розворушить ця теперішність, той напевно втратив усе почування. Вас скликано, щоб ви здобулися на послідне сильне рішення і постанову; а зовсім не на то, щоби я може кому другому що приказував, поручав або жадав чого від него, тільки на то, щоби жадати чогось від вас самих. Мусите рішитися на щось такого, що кожний тільки сам про себе може додержати... Чи може цілком знидів і щез у вас корінь, з якого тільки може вирости таке рішення? Чи справді і дійсно ваше ціле єство розрідилося й розплинуло на

пусту тінь, без соку, крові і власної движучої сили?... Вже від давна сказано людям нашого часу в очі і повторено всіляко, що більше-менше так думають про них...

Коли ви це чули, коли воно змогло обурити вас, то саме своїми вчинками докажіть неправду цим, що так думають про вас і говорять. Покажіть-ся іншими перед цілим світом і так викажете їм перед цілим світом неправду. Може бути, що вони так різко говорили про вас якраз на то, щоб ви їх збивали, і тому, що втратили надію на це, щоб розворушити вас яким іншим способом. Оскільки їх думка про вас булаби тоді краща від думки цих, що вам підлещують на то, щоб ви жили в лінивім супокою та у все байдужній безмисності!

Хочби ви були й як слабі та немічні, то все таки легше вам тепер, чим було колинебудь передше, здобутися на ясну і спокійну застанову.⁶⁸⁾

На цім кінчу виїмки з „Бесід до німецького народу“ Й. Г. Фіхтоґо.

Е П І Л Ь О І.

Щож перше всего звертає увагу в цих бесідах німецького мислителя-патріота?

Передовсім це, що коли його народ упав під обухом Наполеона, він з нараженням життя старався допомогти йому зорієнтуватися в ситуації, зясувати грозу хвилі, навчав його як йому поводитися у важку годину, як не вільно йому упадати на дусі та як розвинути як найбільшу енергію, щоб відвернути загрожуючу погибель.

Конечна річ, щоби й у нас найшлися люде, якіб застановлялися поважно над нашим положенням, повним трагізму, і мали відвагу сказати нам повну — щиру правду без огляду на це, чи вона нам до вподоби, чи ні.

Німецький мислитель виходить з цього становища, що упавший народ повинен перше всего подбати про санацію своєї моралі, а на дальшій пляні ставив плекання науки. Характер, а не вченість назвав Фіхте „die schönste Ausstattung des Menschen“. Чи поважився хто у нас виступити з такою засадою?

⁶⁸⁾ Тамже 234—7, порів. 115, 249.

Фактом є, що ми перецінюємо науку, а не доцінюємо моралі, тому то й не звертаємо, як слід, уваги не піднесення етичної культури. Насувається питання: яка є релятивна стійність інтелектуальної культури з одного боку, а етичної з другого?

Що важніше: вченість чи характер? Яку роль відіграла наука, а яку характер в історії народів?

Оскільки я мав нагоду пізнати погляди поважних мислителів на це питання, я пересвідчився, що вони признають першенство характерови.

Колишній міністр Людовика XVI. і визначний економіст Тюрго (Turgot) писав: Дотепер виховувано вчених, письменників і мистців (*les gens d'esprit et de goût*), а тепер треба виховувати у всіх суспільних верствах чесних і хосенних людей, людей праведної душі і чистоти серця, щирих громадян.*)

Так само глядить на це питання чимало новіших учених.

В ділі Ле Бона читаємо: Не нахожу ані одного народу, щоби впав наслідком обниження скалі його інтелігенції... Рим, маючи вже в собі зароди упадку, мав за царства найбільше великих умів, мистців, письменників і вчених. Майже всі діла, що є його славою, походять з тої доби його історії. Але він утратив тоді підставу сили, якої не заступить ніяка наука. (*„Lois psychologiques de l'évolution des peuples“ — passim*).

Ед. Род пише: Людство є чимось величним, а його величю і красою є перше всего збір при-

*) Подав Ж. Сорель в „Les illusions du progrès“ ст. 188.

кмет, яких виконання становить це, що в різних мовах зовуть добром... (*„Les idées morales du temps présent“*).

Фел. Тома каже, що поведження одиниць і народів залежить перше всего від характеру (*„Kształcenie uczuć“* перекл. з французького).

Проф. Höfding у своїй „Етиці“ пише: Долю народа і краю можна поправити, впливаючи на характер і настрої населення...

Ж. Бертійон твердить, що вартість чоловіка становить перше всего його характер, вижча освіта є вельми дрібним (*faible*) даром або навіть шкідливим (*funeste*) для цього, хто не є обдарений силою волі, яка є конечно потрібна, щоб уживати її.

Подібно висловлюється цей автор на інших місцях свого діла. (*„La Depopulation de la France“* 1911).

Бувший президент Сполучених Держав Т. Рузвельт пише у своїм ділі „Моралі одиниць і народів“: Це дуже добре, коли інтелект якого народу є гарно розвинений, коли він видає великих бесідників, але він є безмірно більший, коли є в нім солідні прикмети, які означуємо іменем характеру.

Подібні думки про значіння характеру можна найти у багато інших мислителів.*)

*) Гл. прим.: Vauvenargues: „Réflexions et maximes“. — A. Wallace: „Wiek cudów“, wiek XIX.“ — Bol. Pius: „Najogólniejsze ideały życiowe“. — I. Joubert: „Pensées“. — Sorel: „Les illusions du progrès“. — Eug. Krasuski: „Zagadnienia kultury“. — G. Goyau: „L'Ecole d'Aujourd'hui“. — Emerson: „Über die Lebensführung“. (перекл. з англ.). — Maeterlinck: „La Sagesse et la Destinée“. — Rabindranath Tagore: „Nacjonalizm“ (перекл. з індійського).

Якби і рішати це питання, всеж таки мусить кождий признати, що характер мав многоважний вплив на долю народів, булоб отже важким злочином з нашого боку, колиб ми і далі так легковажили справу етичної культури, як досіль. До чого дійшов український народ зі своїм дотеперішнім розумінням науки з одного боку, а моралі з другого боку, знаємо і відчуваємо всі... Чи наше положення згоджується з нашим достоїнством, з достоїнством народу, який сотки літ був заборолом Європи проти інвазії диких народів зі Сходу?! Чи робимо все, що є в наших силах, чи робимо доцільно, щоб це положення стало краще!? Чи дбаємо про моральну обнову?!

Не вільно нам занедбувати етичної культури так, як дотепер. Інші культурні народи розуміють як слід її досягність. В Америці і західній Європі вже від зверх пів століття засновувано товариства етичної культури, які влаштовують відчити, скликають конгреси, видають брошури, книжки та часописи етичного змісту.*)

Коли Поляки попали в неволю, засновували товариства задля моральної обнови, як тов. філяретів, тов. шубравців**) (в останніх літах у Варшаві „тов. етичне“). Їх ідеологи дбали про піднесення їх етичного рівня а найпаче виказували по-

**) W. L. Sheldon „Ruch etyczny“ (Перекл. з англ.).

*) Це тов. видавало „Wiadomości brukowe“, котрі — як пише Б. Лімановський. — „chłostały pijatykę, karciarstwo, pieniactwo, upodobanie w tytułach, wstręt do czytania“... А у вас? — Тишина...

губний вплив неволі.**) Вони вживали як найбільше різких висловів, щоби його зясувати.

Нам і на цім полі „судилося послідніми бути“! Ми не подбали про засновання товариства етичної культури, не звертали уваги на її многоважне значіння, ба навіть наша публична опінія торжественно мовчала про етичний рух в культурнім світі!... Чи малаб дальше панувати у нас така мертвота на цім полі?!..

Коли який народ, то з певністю наш повинен звертати як найпильнішу увагу на питання етичної культури.

Судилося йому жити на окраїнах культурного світа в сусідстві степових орд, які не могли впливати корисно на його еволюцію.

Його мораль формувалася в орбіті „візантійства“, котрого стійність зрозумів вповні поетичною інтуїцією наш народній геній...

Наш народ вже саме століття є позбавлений

**) В останніх літах їх неволі вийшли м. ин. отсі книжки цієї категорії: J. Mestwin: „Którędy droga do celu?“ 1914. T. Grużewski: „Duch rosyjski jako wychowawca“ 1916. Вже по повстанню нової Польщі видав М. Здзеховський книжку п. в.: „Wpływy rosyjskie na duszę polską“ 1920. В таких книжках публіцистичного характеру, як і в багато повістях (прим. в повістях Ст. Жеромского, Ісцьоровского і ин.) можна найти неоцінений матеріал до характеристики польської моралі. На жаль — це для нас мертвий капітал.

Пруське правительство — пише Б. Лімановський — давало привілеї польській шляхті, розбуджувало її пустоту, заохочувало до виставного життя і помагало руйнуватися і улегчувати перехід польської землі в німецькі руки.—Цей автор подає в своїх ділах значно більше звісток про деморалізуючий вплив Москви. Тетерішні Поляки мали чудових вихователів... Від дальших рефлексій мушу здержатися...

політичної самостійности — коротка перерва з часів козаччини довела до „руїни“.

Яку відпорність проявила Україна під чужою владою?

Під польською її вижчі верстви скоро польщилися, під московською московщилися, під малярською малярщилися, під австрійською найшлися між їх світочами людеі, які безсоромно продавалися та ширили отрую рабства і запроданства — а що найбільше болюче: люди цієї категорії уходили серед безтолкового громадянства за „славнозвісних патріотів“...

Ось до чого ми дійшли! .

Не чванімся величиною і багатством своєї території ані своєю нумеричною силою, а застановімся над цим, яка в нас моральна сила та неше значіння в світі! „Сила народу — каже Джон Рескін — лежить в його масі, а не в його території, але тільки в здоровій масі... Чим більше добрих людей має держава відносно до своєї території, тим в сильніша... Така є мета всієї уцтивої політики і уцтивої економії: найбільша скількість добрих людей на кожній пяди землі — конечно все добрих людей, здорових, уцтивих людей — не блідоліцих збірів“.*)

Поділилися нами різні народи, вони нас по своїм методам... ущасливлюють... і виховують... та в нашом святим обовязком стежити уважно за їх методами! Нехай найдуться в нас люди, якіби в часі важкого лихоліття „кидали між народ, не слова, а громи“, потрясали його душею до найтійніших її фібрів та накликували його до моральної обнови!

*) „Królowa powieirza“ (перекл. з англ. 162, 163, 164.

Піддаймо свій кодекс моралі як найосновнішій ревізії Він безперечно занадто поблажливий, занадто вирозумілий, занадто делікатний! Ці народи, що володіють ласкаво над нами, не переведуть такої ревізії! Ми мусимо її перевести і тільки ми! І то слід нам довершити її як найскорше! „Публичні обставини — говорив гр. Мірабо напередодні вибуху великої револ. ції — не дозволяють на ніяку проволоку, а ми булиб відповідальні за всіляку проволоку.

Не думайте про відкладання справи; нещастя не дав ніколи проволоки“. Чим тяжче наше положення, тим скорше треба нам здобутися на моральну обнову! Пятнуймо безпощадно погоню за брудною наживою, зрадництво, запроданство, лукавство, облуду, брехливість, „малоруську хитрість“, боязькість, рабську вдачу, яку заціпила нам Візантія і довговікова неволя, пняичення, картярство, розтратність, неробство, легкодушне або просто злочинне орудування справами наших товариств та взагалі нашими народними справами! Здобудьмося на таку відвагу!

Пам'ятаймо постійно про засаду історика вольної Швайцарії: Тільки моральне достоїнство може зробити народ вольним і шановним в його власних очах і в очах других народів“.

Последня пора отямитись!

К і н е ц ь.

Друкарські похибки і доповнення.

4 ст. 10 ряд. з д. зам. „1860“ має бути : 1806.

5 ст. 6 ряд. з д. зам. „prussienne“ має бути: prussienne.

13 ст. 4 ряд. з д. зам. „наступив“ має бути : наступить.

До літератури, яка відноситься до тем, порушених у цій брошурі, належить м. и. отся: Gustav Le Bon: *Le rôle du caractère dans la vie des peuples*. *Revue Scientifique*, T. II. N-r 7, 17/II. 1894.

D. Lapogne „*La vie et la mort des nations*“. *Revue Internationale de Sociologie*. Janv. 1894. N-r 6.

A. Fouillée „*Dégénérescence, le passé et le présent de notre race*“. *Revue des Deux Mondes*, 15. X. 1895.

Henry Joly „*La Corruption de nos Institutions*“, Paris, 1903

В Варшаві виходить часопис „*Zagadnienia rasy*“.

Поляки заснували т-во етичної культури не тільки у Варшаві, але і в Кракові.